

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

NIJOLĖ PLIURAITĖ ANDREJEVIENĖ
LIETUVOS VAIKŲ ŽAISLAI
XIX A. PABAIGOJE – XX A. PIRMOJE PUSĖJE

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, Etnologija (07 H)

V i l n i u s , 2 0 1 6

Disertacija rengta Lietuvių literatūros ir tautosakos institute 2015-2016 metais mokslinės monografijos „Lietuvos vaikų žaislai“ pagrindu ir ginama eksternu. Mokslinė konsultantė – dr. Giedrė Šmitienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija – 07 H)

Turinys

ĮVADAS	5
I. XIX A. PABAIGOS – XX A. PIRMOSIOS PUSĖS ŽAISLAS KAIP ETNOLOGIJOS TYRIMO OBJEKTAS	22
I.1 DAIKTŲ TYRIMO SVARBA ETNOLOGIJOJE	22
I.2 SOCIALINIAI ŽAISLO ASPEKTAI	31
I.3 ŽAISLO REIKŠMĖ TAUTINĖS TAPATYBĖS FORMAVIMUISI	48
I.4 ŽAISLŲ KLASIFIKAVIMO PRINCIPAI	52
II. GARSINIAI ŽAISLAI (žr. knygoje: N. Pliuraitė Andrejevienė „Lietuvos vaikų žaislai“, Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 49-111)	57
II.1 SAVISKAMBIAI ŽAISLAI	57
II.2 PUČIAMIEJI ŽAISLAI	57
II.3 STYGINIAI ŽAISLAI	57
III. JUDANTIEJI ŽAISLAI (žr. knygoje: N. Pliuraitė Andrejevienė „Lietuvos vaikų žaislai“, Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 112-195)	57
III.1 INERCINIAI ŽAISLAI	57
III.2 TRAUKOMIEJI ŽAISLAI	57
III.3 ŠVYTUOKLINIAI ŽAISLAI	57
III.4 SUKAMIEJI ŽAISLAI	58
III.5 RIEDANTIEJI ŽAISLAI	58
III.6 ŽAISLAI ANT SŪPYNIŲ	58
III.7 MALŪNĖLIAI	58
III.8 GINKLAI	58
III.9 TRANSPORTO PRIEMONĖS	58
IV. NEJUDANTIEJI ŽAISLAI (žr. knygoje: N. Pliuraitė Andrejevienė „Lietuvos vaikų žaislai“, Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 112-195)	58
IV.1 GYVŪNAI	58
IV.2 DARBO ĮRANKIAI	59

IV.3 NAMŲ APYVOKA	59
IV.4 BALDAI.....	59
IV.5 PASTATAI IR STATINIAI	59
IV.6 LĖLĖS IR SKULPTŪRĖLĖS	60
IV.7 DRABUŽIAI IR APAVAS.....	60
IV.8 GALVOSŪKIAI	60
IŠVADOS	61
LITERATŪROS SĄRAŠAS	63
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS (žr. knygoje: N. Pliuraitė Andrejevienė „Lietuvos vaikų žaislai“, Vilnius:Versus Aureus, 2012, p. 307-335)	80

IVADAS

Disertacijos problema

Disertacijoje keliama iki šiol nepakankamai vertinta žaislo reikšmės Lietuvos kaimo kultūroje problema. Sovietiniu laikotarpiu etnologijos mokslas žaislą laikė nereikšmingu, nevertu būti tyrimo objektu. Tarpukariu buvo atkreiptas dėmesys į senuosius vaikų žaislus, jie pradėti rinkti, aprašinėti, sudaryta apklausos anketa. Patys žaidžiantys vaikai pakliuvo į etnografų ir kraštotyrininkų nuotraukas. Tradiciniai kaimo vaikų žaislai ir žaidimai susilaukė ir to laiko pedagogų dėmesio. Tarpukario metais senoji žaislų kultūra buvo gyvastinga, pačių vaikų palaikoma, ir kraštotyrininkai neturėjo problemos ją fiksuodami. Tačiau ilgainiui ši namų darbo žaislų kultūra sunyko, ir etnologai nebegalėjo su ja tiesiogiai susidurti, iš dalies ir dėl to nebuvo jai skirtų tyrimų. Norint pagrįsti žaislo reikšmę, reikia įrodyti egzistavus tradicinių žaislų kultūrą, atskleidžiant jos būdingus bruožus.

Disertacijos objektas

Disertacijoje tiriami XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo vaikų žaislai, jų gamybos ir naudojimo aspektai.

Disertacijos tikslas ir uždaviniai

Disertacijos tikslas: ištirti kaimo vaikų žaislus ir jų reikšmę XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvos kultūrai. Šio tikslo įgyvendinimui išsikelti keturi uždaviniai:

1. Atskleisti lietuviškų žaislų įvairovę ir jiems būdingus bruožus, sukuriant žaislų paskirtimi pagrįstą klasifikaciją ir išskiriant žaislų tipus.
2. Ištirti atskirų žaislų gamybos ir kūrybos procesą, konstrukcijų ir puošybos ypatumus, kilmę ir paplitimą, žaidimo jais būdus.
3. Parodyti žaislo reikšmę vaiko ugdymo ir saviugdos procesuose, išryškinant kūrybiškumo aspektą. Iškelti lietuviško žaislo svarbą stiprinant tautinę tapatybę.
4. Apibūdinti žaislo socialinius aspektus, aptariant valstiečių, amatininkų ir tarnautojų šeimų skirtumus.

Metodiniai tyrimo principai

Siekiant sutelkti disertacijos objektą, užpildyti jo spragas, pasitelkta lauko tyrimų metodologija. Lauko tyrimai atlikti derinant kiekybinius ir kokybinius tyrimo metodus, taikant stebėjimo, laisvo pokalbio, struktūruoto ir pusiau struktūruoto interviu pagal klausimyną „Žaislai ir žaidimų priemonės“ (Pliuraitė, 1989: 16-19), formas. Aptikti žaislai buvo fotografuojami ir piešiami, fiksuojami pateikėjų pasakojimai apie jų gamybą ir naudojimą.

Dėl tiriamo objekto specifikos – jo neilgaamžiškumo – taikytas lauko tyrimuose naujas rekonstrukcijos metodas, nuodugniai aprašytas straipsnyje „Etnografinių lauko tyrimų specifika: savos žaislų rekonstrukcijos“ (Pliuraitė, 2014). Tyrimo metu žaislų rekonstrukcijas pateikėjai gamino dviem būdais. Pirmuoju būdu gaminant žaislą, pateikėjas buvo stebimas ir fiksuojamas žaislo gaminimas, užduodami papildomi klausimai. Antruoju būdu, pateikėjas vienas gamindavo žaislą, kurį vėliau parodydavo ir papasakodavo, kaip jį gamino.

Pristatant XIX a. pabaigos – XX a. pradžios žaislų įvairovę, kuriant klasifikaciją, naudotas sisteminimo-tipologizavimo metodas. Fiksuojant skirtingos rūšies žaislų ir jų tipų pasiskirstymą Lietuvos žemėlapyje pasitelktas kartografavimo metodas.

Istorinis geografinis ir lyginamasis metodai buvo naudojami analizuojant ir apibendrinant iš įvairių šaltinių, tyrinėjimų, lauko tyrimų, muziejuose ir privačiose kolekcijose saugomų autentiškų žaislų surinktus duomenis. Taip pat lyginant juos su kitų šalių žaislais.

Antropologinis metodas sudarė galimybes vertinti žaislus per žmogaus (konkrečiai vaiko) patirties prizmę, suvokti žaislų kūrimo intencijas ir motyvus, atkreipti dėmesį į patį žaidžiantį vaiką ir jo žaislų poreikį.

Tyrimo šaltiniai

Disertacijoje rėmėmės įvairialypiais lietuviškus žaislus mininčiais šaltiniais: rašytine ir ikonografine istorine medžiaga, archyvine etnografine medžiaga, disertacijos autorės lauko tyrimų medžiaga, muziejų kolekcijomis, memuaristika ir periodika.

Seniausias mums žinomas žaislas pavaizduotas XVI a. piešinyje, kurį nupiešė Gardino mieste lankęsis dailininkas Adelhauseris iš Vokietijos. Jis pavaizdavo turtingą moterį su vaiku, kuris laiko rankoje žaislinę lazda su paukščio galva. Skulptūrinė žaislo forma ir drožyba byloja, kad pasiturinčių miestelėnų mažieji žaisdavo su meistrų padarytais arba iš kitų kraštų atvežtais žaislais (Reklaitis 1991: 88-97).

Mūsų darbui svarbūs seniausieji rašytiniai šaltiniai siekia XVII a. vidurį. Tai Adomo Olearijaus užrašytas pasakojimas apie medinius lankus, kuriuos ridendavo kaimo vaikai Rusijoje ir Livonijoje (Lepneris, 2003). Taip pat žymaus Vakarų Lietuvos ir Prūsijos etnografo ir istoriko Mato Pretorijus knygoje „Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla“, kurios rankraštis saugomas Mokslų akademijos Rankraščių skyriuje, paminėti mediniai žaislai – vilkelis, ripka, vėjo malūnėlis, su kuriais žaidė kaimo vaikai (LMABRS, F.129-1338/15, p.1867). Istorikas Simonas Daukantas XIX a. viduryje knygoje „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, rašė apie molinius ir medinius švilpukus, sviedinuką, vadintą „pylyne“, kurį darydavo patys vaikai (1976: 478-479). Pramogos ir žaidimų svarbą kaimo žmogui suprato vyskupas Motiejus Valančius. Vienne savo pamokslų jis rašė: „Bet dabar, kai žinome, kad nuolatinis darbas išsekina gyvybines jėgas, kad protas po ilgos įtampos būtinai reikalauja poilsio, turime pripažinti, kad, apskritai kalbant, žaidimai ir pramogos, kaip tinkamos priemonės mūsų jėgoms sustiprinti ir prabėgančioms valandėlėms maloniai praleisti, nieko smerktino savyje neturi ir darbšties žmonėms yra priderantys ir reikalingi (Valančius 1989: 34). Valančiaus didaktiniuose apsakymuose randame duomenų apie valstiečių požiūrį į žaislus ir apie tai, kad žaidžiant atsiskleidžia ir neigiami vaikų charakterio bruožai (Valančius, 1972: 305).

Aptariant archyvinius etnografinius šaltinius tarpukario laikotarpiu, pirmiausia minėtinas Balio Buračo indėlis. Jo nuotraukos ir etnografinė medžiaga apie žaislus saugoma Kauno Vytauto Didžiojo karo, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės, Šiaulių „Aušros“, Lietuvos nacionalinio muziejų archyvuose. Kraštotyrininkas ir muziejininkas B. Buračas ne tik fotografavo Lietuvos miesteliuose per atlaidus, turguje parduodamus žaislus, bet ir savo nuotraukų negatyvų registracijos knygose, kurios saugomos Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus archyve, parašydavo žaislų gamintojų biografijos duomenis, jų žaislų gamybos ir prekybos ypatumus. Ypač vertinga jo užrašyta medžiaga apie dievdirbius ir žaislų meistrus Ambrazą Lučką, Joną Orvidą, Kazimierą Jundulą, Nikodemą Mockų (KVDKM, BBN Nr. 3540, 3537, 3550, 3551, 3556, 3564).

Daugiausia archyvinės medžiagos apie tarpukario piemenukų garsinius ir judančius žaislus surinkta Šiaulių „Aušros“ muziejaus Etnografijos skyriaus archyve. Čia saugoma Adomo Vitausko surinkta etnografinė medžiaga ir piešiniai įvairių žaislinių transporto priemonių, kurias padarydavo tėvai vaikams arba patys vaikai (ŠAM, b. 54.), Vlado Martinkus aprašymas apie piemenų žaislinius ginklus jų piešiniai (ŠAM, b. 49). Šiaulių muziejininkai Vincas Vaitiekūnas (ŠAM, b 43) ir Juozas Petrulis (ŠAM, b. 30) daugiausia dėmesio skyrė piemenų muzikos instrumentams apibūdindami jų gamybos ir naudojimo aplinkybes. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto archyve saugomas Antano Mažiulio 1937 m. užrašytas tautosakos rinkinys „Pasartiškių muzikos instrumentai, muzikantai ir šokiai“ (LTR 1246).

Lietuvos nacionalinio muziejaus Etnografijos skyriaus archyve nemažai vertingos medžiagos apie žaislus, kuriuos darydavo patys vaikai, buvo rasta Emilijos Miltenienės iš Ylakių (Skuodo r.) užrašytuose vaikystės prisiminimuose (NM, F-28-39, F. 28-37). Taip pat Virbališkių mokyklos kraštotyrininkų 1984 metais surinktoje etnografinėje medžiagoje apie vaikų auginimą ir auklėjimą Kupiškio r. Virbališkių apylinkėse randama nemažai informacijos apie tai, kokie buvo patys pirmieji vaikų žaislai, kaip kaime kartu žaidė didesni ir mažesni vaikai (NM, F.16-35).

Duomenų apie senuosius žaislus galima rasti ir Istorijos instituto etnologų, Vilniaus universiteto Romuvos kraštotyrininkų klubo ekspedicijose surinktoje etnografinėje medžiagoje apie ganymo, kalendorinius papročius, liaudies pedagogiką, kuri saugoma Istorijos instituto archyve ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Istorijos instituto archyve daugiausia informacijos apie senuosius kaimo vaikų žaislus galima rasti Etnografinių klausimų lapo Nr. 12, kuris buvo sudarytas 1969 metais ir išsiųstas rinkti medžiagą įvairių Lietuvos rajonų kraštotyrininkams, atsakymuose (IIA b. 215). Juose minimi žaislai, kuriais kaime tapdavo įvairios gamtoje randamos medžiagos, kai kurių daržovių ir augalų vaisiai, taip pat įvairios žaislinės transporto priemonės, kurias žiemą ir vasarą padarydavo tėvai mažiems vaikams ar pasidarydavo patys vaikai. Piemenukų žaislus ir žaidimus su moliniais žaislais Žeimelio apylinkėse (Pakruojo r.) apibūdino kraštotyrininkas Juozas Šliavas, kurio rankraštis saugomas Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje (VUBRS, F. 152-3).

Nemažai vertingos medžiagos apie žaislus galima rasti kraštotyrininkų užrašytuose vaikystės prisiminimuose, kurie saugomi Liaudies buities muziejaus archyve. Ypač vertinga Antano Bielinio užrašyta medžiaga apie piemenų žaislus Švenčionių r. Tverčiaus apylinkėse (LBM, b.4596; b. 10098) bei Agnietės Ambraziejūtės Steponaitienės prisiminimai, kuriuose pasakojama apie mergaičių žaidimus su lėlėmis, taip pat lėlių teatrą, kurį prieš Kalėdas nešiodavo po namus keliaujantys meistrai (LBM, b. 5732). Mokytojas ir muziejininkas Stasys Ankevičius vaikystės prisiminimuose aprašė žaislinį veikiantį malūną, kurį piemenaudamas pats buvo padaręs (LBM, b. 10193). Valentinas Gustainis užrašė senukų, gimusių XIX a. pabaigoje, pasakojimą apie tai, kokie buvo seniausi pirktiniai žaislai Griškabūdžio (Šakių r.) apylinkėse (LBM, b. 10262).

Apie žaislų reikšmę organizuotai vaikų priežiūrai baudžiavos laikais byloja Mikalojaus Katkaus pasakojimas „Balanos gadynėje“ (1989:35). Nemažai duomenų apie labiausiai paplitusius kaimo vaikų žaislus ir žaidimus randame žymių, Lietuvai nusipelnusių žmonių autobiografijose, vaikystės

prisiminimuose. Daug vertingų žinių teikia visuomenės veikėjas Jonas Basanavičius (Basanavičius, 1926), Elena Glemžaitė Dulaitienė (Glemžaitė Dulaitienė, 1958), rašytojai Bronė Buivydaite (Buivydaite, 1969) ir Pranas Mašiotas (Mašiotas, 1993), istorikė Ona Girčytė Maksimaitienė (Girčytė Maksimaitienė, 1996), kraštotyrininkai Bronius Antanaitis (Antanaitis 1992), Vladas Statkevičius (Statkevičius, 1992), Vladas Ulčinskas (Ulčinskas, 1995), Emilija Brajinskienė (Brajinskienė, 1997), Leonas Lingvevičius (Lingvevičius, 2005) ir Albinas Batavičius (Batavičius, 2005), teisininkas Leonas Petras (Leonas, 2005) bei kt. Apie Mažosios Lietuvos žvejų vaikų žaislus ir žaidimus XX a. pradžioje – kaulinę ūžę, medinį skritulį, buriavimą su pačiūžomis – rašė Ričardas Pyčas (Richard Pietsch) knygoje „Kuršių Neringos žvejų gyvenimas“ (1982).

Vertingos informacijos apie tarpukario vaikų žaislus suteikė vaikų su žaislais nuotraukos, kurios buvo publikuotos vaikams ir suaugusiems skirtuose periodiniuose leidiniuose – „Šaltinėlis“ (1906-1940), „Vyturys“ (1931, 1935-1940), „Žiburėlis“ (1920-1944), „Jaunasis ūkininkas“ (1932-1940), „Motina ir vaikas“ (1929-1940), „Naujas žodis“ (1925-1933). Taip pat panaudotos nuotraukos iš Marijos Matušakaitės, Giedrės Jankevičiūtės, Dainos Lozoraitis asmeninių albumų.

Labai didelę reikšmę disertaciniam tyrimui turėjo muziejinių eksponatų analizė. Naudojomės XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės žaislų kolekcijomis, kurie saugomi Rusijos etnografijos muziejuje Sankt Peterburge, Lietuvos nacionalinio, M. K. Čiurlionio dailės, Lietuvos dailės, Šiaulių „Aušros“, Telšių „Alkos“, Kėdainių, Mažeikių, Šilalės, Ukmergės, Rokiškio krašto, Upynos liaudies amatų, Klaipėdos universiteto, Pedagogikos fakulteto, Mažosios Lietuvos istorijos, Liaudies muzikos instrumentų, J. Juškų etninės kultūros, Liaudies buities muziejų rinkiniuose.

Pirmasis į muziejų patekęs vaiko darbo žaislinis šautuvas „muškieta“ ir medinės namų darbo pačiūžos saugomi Etnografijos muziejuje Sankt Peterburge, kur juos 1907 metais atvežė muziejaus darbuotojai iš ekspedicijos Lietuvoje. Lietuvos nacionalinio muziejaus rinkinyje daugiausia

tradicinių medinių žaislų, pagamintų XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. Dalį jų muziejus perėmė iš Vilniaus Stepono Batoro universiteto Etnografijos muziejaus, kitus – iš Lietuvių mokslo, Mokslo bičiulių ir Gudų mokslo draugijų rinkinių. Šių žaislų rinkinį papildė XX a. 5-ame dešimtmetyje etnografinėse ekspedicijose rasti mediniai žaislai Suvalkijoje ir Žemaitijoje.

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugoma didžiausia lietuvių liaudies molinių ir medinių švilpukų kolekcija, kuriuos XX a. 3-4 dešimtmečiuose įvairiose vietovėse pagamino puodžiai ir dievdirbiai, medžio meistrai. Lietuvos dailės, Šiaulių „Aušros“, Telšių „Alkos“, Kėdainių, Ukmergės, Mažeikių, Šilalės, Upynos krašto, J. Juškų etninės kultūros muziejuose galima pamatyti vienetinius, įvairių rūšių žaislus, kuriuos XX a. pirmoje pusėje gamindavo ir parduodavo vietiniai meistrai.

Lietuvių tautinės muzikos instrumentų muziejuje eksponuojamos pučiamųjų instrumentų, kuriuos kaimo vaikai mokėdavo padaryti iš medžio šakelės, žievės, šiaudo ar plunksnos vamzdelio, rekonstrukcijos. Klaipėdos universiteto Pedagogikos fakulteto žaislų muziejuje saugomos įvairios medžiaginių, „skudurinių“ lėlių rekonstrukcijos, o ir Liaudies buities muziejuje sukaupta gausi medinių piemenų žaislų rekonstrukcijų kolekcija.

Tyrimui panaudoti 1433 įvairiuose muziejuose ir privačiose kolekcijose saugomi žaislai, 80 autentiškų žaislų rekonstrukcijų, 36 archyvuose ir privačiose kolekcijose saugomos nuotraukos, 22 žaislus rekonstruojantys piešiniai.

Pagrindinis disertacijos šaltinis – 1988-2010 m. disertacijos autorės atliktų lauko tyrimų medžiaga¹. Tyrimai atlikti 54 vietovėse, jie dengia visus Lietuvos regionus. Jų metu apklausti 186 pateikėjai. Surinkta 499 autentiškų ir autentiškai rekonstruotų eksponatų.

¹ Surinkta etnografinė medžiaga saugoma Lietuvos liaudies buities muziejaus archyve

Ankstesnių tyrinėjimų apžvalga

Žaislų tyrimai Lietuvoje ir kitose šalyse pasižymėjo įvairove ir kūrybišku tyrimų metodų taikymu.

Pirmieji lietuviškų žaislų tyrinėjimai buvo paskelbti žurnale „Gimtas kraštas“: Adomas Vaitauskas aprašė valstiečių vaikų žaislus (1937a: 65-72; 1937b: 126-132). Tyrinėtojas atkreipė dėmesį į tai, kad berniukams žaislus darydavo tėvas. Jis taip pat pastebėjo istorinių įvykių, ūkio reformų įtaką vienos ar kitos rūšies žaislų pagausėjimui (Vaitauskas, 1937b: 132). Pelikšas Bugailiškis, Kazimieras Ščesnulevičius, Balys Buračas daugiausia dėmesio skyrė piemenų žaislams. Jie aprašė, kaip piemenys gamino, puošė medinius švilpukus, dūdeles, lumzdelius, kitus garsą sukeliančius žaislus (Bugailiškis, 1935: 266-273, Ščesnulevičius, 1938: 368-375, Buračas, 1993). Antanas Gričius, aptardamas valstiečių vaikų auklėjimą, pastebėjo, kad jie neturėjo pirktinių žaislų (Gričius, 1942: 98-106). Šiuo laikotarpiu nemažas dėmesys buvo skiriamas socialiniui, edukaciniui ir rinkos aspektams.

Lietuviškų žaislų tyrimai buvo vykdomi ir Lenkijos okupuoto Vilniaus Stepono Batoro universitete, savo esme šie tyrimai mažai kuo skyrėsi nuo atliekamų Nepriklausomoje Lietuvoje. XX a. ketvirtame dešimtmetyje Vilniaus krašto vaikų žaislus rašė Stepono Batoro universiteto etnologė Cezarija Boduen de Kurtenė-Erenkroicova (Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa, 1992-1993: 127). Ji mini namų darbo medžiagines lėles, pačių vaikų pasigaminamus pintus ir molinius žaislus, medinius arkliukus, švilpukus. Visus juos etnografė apibendrino kaip „kuklius, pilkus, vaikiškus“.

Šio universiteto studentė Kazimiera Domanievska (Domaniewska, 1937: 38-52) taip pat paskelbė straipsnį apie vaikų žaidimus ir žaislus Vilniaus apylinkėse, kuriame teigė, kad vaikai dažniausiai turėjo namų darbo žaislus: medžiagines lėles, medinius arkliukus, sukamuosius vilkelius, kaulines užes, medines ir virvelines akmenukų laidynės.

Sovietmečiu tradicinių žaislų tyrimams Lietuvos etnologai neskyrė didesnio dėmesio. Pavyzdžiui, apibendrinto pobūdžio leidinyje „Lietuvių etnografijos bruožai“ žaislams ir žaidimams skirta kelis kartus mažiau vietos

negu materialiosioms vaikų auginimo priemonėms, nors tiek žaidimuose, tiek žaislų gamyboje reiškesi ir pačių vaikų iniciatyva ir kūrybiniai gebėjimai (Vyšniauskaitė, 1964: 448-464). Kad Lietuvos kaime vyravo namų darbo žaislai, mini etnologės Angelės Vyšniauskaitė (1971: 200-206) ir Irena Čepienė (2003: 184-187). Rašydamas apie valstiečių vaikų auklėjimą tradicinius žaislus aptarė etnopedagogas Romanas Vasiliauskas (1972: 220-230; 1989: 182-186). Žaislai anot jo, turėjo svarbią reikšmę ugdant darbinius įgūdžius, skatinant vaikus gerai dirbti.

Stambesnė etnologinė studija apie vaikiškus žaislus buvo 1956 metais publikuota Vytautas Steponaičio knyga „Lietuvių liaudies žaidimai ir pramogos“. Knygoje be žaidimų aprašomi ir liaudyje vartoti žaislai, deja, be geografinių ir bibliografinių nuorodų. Gana kuklus ir etnologės Angelės Vyšniauskaitės indėlis kuriant žaislų klasifikaciją – vaikų vežimėlių ir rogučių skirstymas pagal gamybos būdą į traukiamuosius ir stumiamuosius (1959: 307). Etnologė Pranė Dundulienė (1999: 73) apie 1990-uosius rašytoje knygoje „Senieji lietuvių šeimos papročiai“ paminėjo labiausiai paplitusius kaimo vaikų žaislus: medžiagines lėles, piemenukų švilpukus ir dūdeles, molines gyvūnų ir žmonių figūrėles.

Apibendrinant sovietmečiu atliktus tyrimus, galima teigti, kad jie nebuvo tolygūs Lietuvos etnologijos vystymuisi. Mokslas vystėsi pakankamai sparčiai, o žaislo reikšmė Lietuvos kultūrai tebebuvo „balta dėmė“. Naujos galimybės susidarė atkūrus Lietuvos nepriklausomybę dar labiau suintensyvinus etnografinius lauko tyrimus.

Etnologas Juozas Kudirka 1993 m. išleido studiją „Lietuvių sportiniai žaidimai“, tačiau žaidimų priemonėms ar žaislams didesnio dėmesio nebuvo skirta. J. Kudirka taip pat tyrinėjo medinių supamųjų arkliukų gamybą Vilniaus apylinkių kaimuose. Straipsnyje „Čekoniškių arkliukai“ jis aprašė žaislų meistrus, kurie XX a. 4-8 –ame dešimtmečiuose Prapuolų k. (Vilniaus r.) gamino medinius supamuosius arklius, taip pat atskleidė šių žaislų gamybos ir puošybos būdą, prekybos ypatumus Vilniaus Kaziuko mugėje (2000: 56). Taigi Lietuvoje jis pirmasis aptarė žaislų rinkos aspektą.

Klaipėdos universiteto, Pedagogikos fakulteto dėstytoja Renata Jarovaitienė analizavo žaislų ir žaidimų raidą Mažojoje Lietuvoje (1994: 34-36). Pasiremddama XV-XVII amžių rašytiniais šaltiniais, etnografiniais tyrimais, ji teigė, kad Kuršių Neringoje, Pamaro krašte, Vakarų Žemaitijoje žaidimai ir žaislai buvo panašūs. Mažojoje Lietuvoje, palyginus su kitais regionais, vaikai turėjo daugiau žaislų, su kuriais žaisdavo prie vandens: popierinių ir medinių laivelių, vandens malūnėlių, šautuvėlių su vandens užtaisais, iš vandens augalų išlankstytų paukščių. Šiame krašte ypač populiarius buvo čiuožimas ir buriavimas su pačiūžomis. Straipsniu įrodyta, kad krašto reljefinė, gamtinė aplinka gali lemti ir tam tikrą žaislų specifiką.

Tautinio atgimimo laikotarpiu pasirodė ir stambesnių kraštotyriminkų darbai. Iškirtinas Alminos Blažienės (1989: 20-21) straipsnis. Ji pasiremddama etnografinė medžiaga, surinkta Panevėžio, Šakių ir Kauno apylinkėse, aprašė medžiagines lėles, amatininkų švilpukus, užes, medines pačiūžas, lazda stumiamus ratukus, mažų vaikų vežimėlius, medinius dviračius, medinius šautuvus, medinius arkliukus, popierinius ir medinius laivėlius.

Analizuojant gyvenimo ciklo papročius, epizodiškai užsimenama ir apie žaislus. Etnologė Rasa Paukštytė aptardama vaiko gimimo papročius pabrėžė, kad lėlė padėdavo sutvirtinti mergaitei įgimtą motinystės jausmą (1995: 397). Rasa Račiūnaitė savo studijoje apie moters gyvenimą tarpukario Lietuvoje akcentavo motinos vaidmenį auklėjant vaikus. Žaislai ir žaidimai, jos teigimu, padėjo valstiečių vaikams suformuoti gyvenimišką poziciją, idealus (Račiūnaitė, 2002: 75-78).

Pradėti ir žaislų rinkinių muziejuose pristatymai. Jie taip pat prisidėjo prie mūsų klasifikacijos parengimo. Gražina Daunienė apžvelgė Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejaus molinių ir medinių švilpukų rinkinio atsiradimo istoriją, švilpukų gamintojus ir jų gamybos centrus, populiariausias molinių ir medinių švilpukų formas (1997: 39-44). Tokiu būdu ji praplėtė ir Juozo Kudirkos pradėtas žaislų rinkos tyrimus. Dar platesnį Nacionalinio muziejaus žaislų rinkinio pristatymą pateikė Elvyda Lazauskaitė (2001: 8-50).

Ji apžvelgė įvairių žaislų, kuriuos klasifikavo pagal paskirtį, naudojimą žaidimuose ir paplitimą Lietuvos kaime XIX a. pabaigoje-XX a. pirmoje pusėje.

Edukaciniu aspektu nemažai vietos žaislui ir žaidimui skirta Romano Vasiliausko monografijoje „Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas“. Žaislus liaudies pedagogikoje jis vadina pradine socialinio rengimo pakopa, kuri padėdavo vaikui pažinti save, suvokti funkcinę daiktų paskirtį, susipažinti su bendruomenės elgesio normomis (Vasiliauskas, 2006).

Senuosius žaislus mini ir archeologai. Pažymėtini Povilo Blaževičiaus straipsniai (2005: 164-171; 2008: 71-122) ir monografija „Seniausieji Lietuvos žaislai“ (2011), parašyta remiantis XIII-XVII a. archeologijos duomenimis. XIII-XIV a. žaislinė strėlė ar ietigalis buvo rastas Kernavėje, o to paties laikotarpio žaislinio kalavijo rankena-Vilniaus Žemutinėje pilyje. To paties laikotarpio ir žaislinė iš tošies išskobta valtėlė iš Kernavėje, kurios gamyba niekuo nesiskiria nuo tų, kurias darydavo kaimo vaikai. Riedančio žaislinio vežimėlio ašis, datuojama XV a. pradžios laikotarpiu rasta Vilniaus Žemutinėje pilyje, išdrožta taip pat, kaip tokią ašį namų sąlygimis padarydavo vaikai (2011: 51, 54-55). Archeologiniai žaislų duomenys patvirtina, kad daugumos namų darbo žaislų gamybos būdas nesikeitė ilgus šimtmečius.

Žaislų istorijai skirtus užsienio šalių tyrimus galėtume suskirstyti į tris pagrindines grupes: 1. Tyrinėjimai, kuriuose atskleidžiama žaislų raida ir būdingiausi kiekvieno istorinio laikotarpio žaislai nuo priešistorinių laikų iki XX a. 2. Tyrinėjimai, skirti kurios nors vienos tautos žaislų raidos istorijai. 3. Tyrinėjimai, skirti atskirų žaislų atsiradimo ir gamybos istorijai.

Darbai, skirti pasaulinei žaislų raidos istorijai, atskirų epochų žaislams nuo seniausių laikų, pasirodė XX a. pradžioje. Šioje srityje labiausiai nusipelnė vokiečių, prancūzų, rusų, anglų ir amerikiečių žaislų istorikai. Žymiausi šios srities darbai: anglų istorikų Nevillės. Jackson knyga „Kitų dienų žaislai“ ir Leslie Daiken knyga „Vaikų žaislai per amžius“, Antonijaus

Fraser knyga „Žaislų istorija“ (Jackson, 1907; Daiken, 1953; Fraser, 1966), rusų žaislų istoriko Levo. Oršanskio knyga „Žaislai. Žaislų istorija, etnografija ir psichologija“ (Оршанский, 1923). Čekų tyrinėtojas Emanuelis Hercikas pristatė įvairiuose pasaulio muziejuose saugomus skirtingų epochų ir įvairių tautų žaislus (Hercik, 1952). Žaislų raidos istoriją pasaulyje nuo seniausių laikų knygoje „Praėjusių laikų vaikų žaislai“ apžvelgė žymus vokiečių istorikas Karlas Groberis (Grober, 1928). Reikšmingos ir amerikiečių žaislų istorikų knygos: Dano Foley „Žaislai per amžius“ ir Gwen White knyga „Senoviniai žaislai ir jų pagrindas“ (Foley, 1962, White, 1971)

XX a. viduryje pasirodė daugiau darbų, kuriuose buvo aptariami atskirų tautų vaikų žaislai. Išsamią monografiją apie lenkų tautos žaislus parašė Tadeušas Severinas. Šioje knygoje jis aptarė lenkiškų žaislų kilmės istoriją ir raidą nuo seniausių laikų, taip pat pagrindinius Lenkijoje gamintų medinių ir molinių žaislų centrus ir jų sklaidos kelius (Seweryn, 1960). Karlewaldo. Fritzscho ir Manfredo Bachmano knyga „Iliustruota žaislų istorija“ skirta vokiškų žaislų ir jų pagrindinių gamybos centrų atsiradimui, kuriuose buvo gaminami būdingiausi vokiški žaislai (Fritzscho, Bachmann, 1968). Ukrainiečių tautos molinių ir medinių žaislų, suskirstytų pagal gamybos vietas, katalogą sudarė Michailas. Kompaneicas (Компанейц, 1980). Galina Dain knygoje „Rusiškas žaislas“ pateikė išsamią, gausiai iliustruotą medžiagą apie būdingiausių rusų tautos žaislų istoriją, jų gamybos vietas ir gamintojus nuo seniausių laikų iki XX a. vidurio (Дайн, 1987). Evos Pančuhovos knygoje „Mediniai liaudies žaislai“ atskleista medinių Slovėnijos liaudies žaislų istorija, pagrindiniai gamybos centrai ir klasifikacija (Pančuhova, 1988). Estų liaudies žaislų pavyzdžiai pateikti Retas Piiri knygelėje „Estų liaudies žaislai“ (Piiri, 1989). Baltarusiški moliniai žaislai pristatomi Michasio Ržavuckio knygoje „Baltarusiškas molinis žaislas“ (Ржавуцки, 1991).

Užsienio šalių tyrinėtojai taip pat analizuoja ir atskirų žaislų, ar jų gamybos centrų istorijas. Bogorodės kaimo prie Maskvos žaislų gamintojams skirta Liudmilos Rozovos knyga „Bogorodiškas žaislas ir skulptūra“, kurioje pristatomas vienas žymiausių Rusijos žaislų gamybos centrų, kur buvo

gaminami figūriniai ir judantys mediniai žaislai (Позова, 1970.) Rudigerio Thiele ir Konrado Haase knygoje „Stalo žaidimai“ analizavo galvosūkių, kitų stalo žaidimų atsiradimo ir jų gamybos istoriją ne tik su jų iliustracijomis, istoriniais piešiniais, bet ir jų gamybos brėžiniais (Thiele, Haase, 1988).

Užsienio tyrinėtojai yra skyrę daug dėmesio žaislų tyrinėjimams, todėl šioje apžvalgoje pateikiama tik dalis darbų, kurie buvo naudoti rašant disertaciją.

Tyrimo naujumas ir aktualumas

Tai pirmas mokslinis darbas, tiriantis XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo vaikų žaislus ir antras darbas (po Povilo Blaževičiaus monografijos „Seniausieji Lietuvos žaislai“) apie žaislus Lietuvoje apskritai.

Disertacija sutelkia patį objektą – tiriamo laikotarpio žaislus, pasklidusius po skirtingus Lietuvos muziejus, taip pat žaislų ikonografiją bei su jais susijusią istorinę, archyvinę ir kt. medžiagą. Pastaroji išplėsta ir pagilinta specialiai šiai disertacijai atliktais lauko tyrimais, kurių metu ne tik rinkti ir rekonstruoti patys žaislai, bet ir kelti klausimai, kas ir kaip gamino vaikams žaislus bei kaip vaikai su jais žaidė.

Pirmą kartą lietuvių etnologinėje literatūroje sukurta lietuviškų žaislų klasifikacija pagal žaislo paskirtį. Ši klasifikacija atskleidė svarbiausius lietuviškų žaislų bruožus.

Žaislų tyrimai atidengė žaidžiantį vaiką ir jo žaidimų pasaulį, jo vaizduotės ir kūrybos plotmę. Tad tradicinių vaikų žaislų tyrimai turėtų būti naudingi ir aktualūs ne tik įvairių sričių kultūros tyrinėtojams, bet ir tų mokslo sričių, kurios susijusios su vaikų mokymo, ugdymo ir pažinimo kultūra, tyrimams.

XX a. 4 dešimtmetyje jau buvo imta suvokti žaislus kaip svarbią kultūros dalį, kaip formuojančius vaikų tautinę tapatybę. Tuo metu inicijuotas ne vienas tradicinių žaislų gaivinimo projektas, kuriuos nespėjusius įsibėgėti nutraukė Lietuvos okupacija. Ši disertacija sudaro galimybę tęsti tradicinių žaislų gaivinimo iniciatyvas: ne tik pažinti tradicinius Lietuvos kaimo žaislus,

bet ir kurti ankstesnės tradicijos pagrindu. Tęsdami senąsias tradicijas, praturtindami jas naujomis idėjomis, senųjų žaislų pavyzdžiais galės pasinaudoti įvairių sričių tautodailininkai.

Atlikti tyrimai prisidės prie tradicinių žaislų sklaidos muziejų edukacinėse programose, vaikų mokymo ir ugdymo įstaigose, kur jie galės ne tik susipažinti, bet ir pasimokyti žaisti su tradicinių žaislų kopijomis. Šių tyrimų pagrindu jau sukurta edukacinė tradicinių žaislų ekspozicija Liaudies buities muziejuje.

Ši studija sudaro sąlygas lietuviškų žaislų lyginimui su skirtingų kultūrinių laikotarpių kitų tautų žaislais. Pradėti žaislų temos tyrinėjimai bus reikšmingi tęsiant šios temos tyrinėjimus ateityje.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, keturios dėstymo dalys, išvados bei naudotos literatūros ir iliustracijų sąrašai.

Pirmoji disertacijos dalis skirta bendriesiems žaislų tyrimo klausimams. Pristatoma žaislo kaip daikto tyrimo specifika ir intencijos. Išryškinami žaislo socialiniai aspektai: žaislų pasiskirstymas skirtinguose socialiniuose sluoksniuose tiriamu laikotarpiu. Pristatomi tarpukario Lietuvos siekiai palaikyti lietuviškų žaislų kūrimą, vertinant jų indėlį lietuviškos tapatybės formavimuisi.

Tiriami XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės žaislai, klasifikuojant juos pagal paskirtį, skiriami į tris grupes: garsinius, judančiuosius ir nejudančiuosius žaislus. Kiekviena iš šių grupių aptariama ir analizuojama atskiroje disertacijos dalyje.

Garsiniams žaislams skirta antroji disertacijos dalis struktūruojama žaislus aptariant pagal garso išgavimo būdą kaip saviskambius, pučiamuosius ir styginius. Saviskambių, pučiamųjų ir styginių žaislų grupėse žaislai papildomai skirstomi pagal formą arba medžiagą.

Judančiuosius žaislus aptariančioje dalyje skiriamos devynios grupės pagal judėjimo mechanizmą: inerciniai, traukemieji, švytuokliniai,

sukamieji, riedantieji, žaislai ant sūpynių, malūnėliai, ginklai, transporto priemonės.

Paskutinėje dalyje aptariami nejudantieji žaislai, kurie apima aštuonias grupes, skiriamas pagal žaislo formą: gyvūnai, lėlės ir skulptūrėlės, darbo įrankiai, namų apyvokos daiktai, baldai, galvosūkliai, drabužiai ir apavas, pastatai ir statiniai.

Disertacija baigiama išvadamis ir naudotos literatūros bei iliustracijų sąrašais.

Ginamieji teiginiai

1. Tradicinių žaislų klasifikacija pagal žaislo paskirtį geriausiai atspindi būdingiausius Lietuvos kaimo vaikų žaislų bruožus. Pagal šią klasifikaciją skiriamos trys pagrindinės žaislų rūšys: garsiniai, judantieji ir nejudantieji žaislai.

2. Dėl silpnų prekinių ekonominių santykių ir pakankamai uždaro gyvenimo būdo Lietuvos kaime iki XX a. vidurio dominavo namų darbo žaislai, kuriuos dažniausiai darydavo patys vaikai. Tad žaislų tyrimas atidengia vaiko vaizduotės ir kūrybos pasaulį.

3. Nors tarpukariu ir atsirado pirmieji žaislų gamybos centrai, Lietuvoje kitaip nei Europos šalyse jie neišaugo į stambius tik žaislus gaminančius centrus. Žaislus paprastai gamino amatininkai, dažniausiai puodžiai ir dievdirbiai, kuriems žaislų gamyba buvo papildomas pajamų šaltinis.

4. Lietuviškiems žaislams būdingos archaiškos formos, susiejančios juos su pirmykščių žmonių visuomenės kultūra.

5. Vaikų žaislai yra neatskiriama tautos kultūros dalis, atspindinti bendrą istorinę, ekonominę ir kultūrinę situaciją.

Disertacijos tema paskelbtos publikacijos

1. Nijolė Pliuraitė, „Žaislai ir žaidimų priemonės“, *Lietuvos kaimo papročiai. Etnografinių klausimų rinkinys*, sud. R. Merkienė, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutas, 1989, p. 16-19.
2. Nijolė Pliuraitė, „Mechaniniai žaislai“. Lietuvoje, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*, sud. V. Milius ir kt., Vilnius: LMA Istorijos institutas, 1990, p. 104-113.
3. Nijolė Pliuraitė „Riedantieji vaikų žaislai“ *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*, sud. V. Milius ir kt. Vilnius: LMA Istorijos institutas, 1990, p.97-104.
4. Nijolė Pliuraitė. „Apie lietuvių žaislinį arkliuką“, *Liaudies kultūra* 6, 1991, p.17-21.
5. Nijolė Pliuraitė. „Žaislų meistras Mykolas Strioga“, *Liaudies kultūra* 1, 1993, p. 31-34.
6. Nijolė Pliuraitė. „Žaislai ir kai kurios žaidimų priemonės“, *Dieveniškės*, sud. V. Mačiekus, Vilnius: Mintis, 1995, p.320-338.
7. Nijolė Pliuraitė-Andrejevienė. „Apie vaikus, jų žaislus ir pramogas XX a. pradžioje“, *Pakruojo apylinkės*, sud. I. Seliukaitė, Vilnius: Lietuvos kraštotyros draugija, 1996, p.240-260.
8. Nijolė Pliuraitė. „Vaikų žaislai XX a. pirmoje pusėje“, *Plateliai*, sud. V. Mačiekus, Vilnius: Versmė, 1999, p.428-442.
9. Nijolė Pliuraitė. „Lietuviškų žaislų kūrėjas Klemensas Misiūnas“. *Etnografija* 11, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2001, p.56-64.
10. Nijolė Pliuraitė Nijolė. „Medžio drožėjas Juozapas Raibužis“, *Kvėdarna*, sud. K. Misius, Vilnius: Versmė, 2004, p.684-694.
11. Nijolė Pliuraitė. „Žaislai kaimo kultūroje“. *Lietuvos etnologija* 5, 2006, p. 189-208.
12. Nijolė Pliuraitė. „Žaislas vaiko socializacijoje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje“, *Acta Humanitarica Saulensis* 5, Šiauliai: Šiaulių universitetas, Humanitarinis fakultetas, 2008, p. 338-350.

13. Nijolė Pliuraitė Andrejevienė. „Lietuvos vaikų žaislai“, Vilnius, 2012, p.10-335.
14. Nijolė Pliuraitė Andrejevienė. „Etnografinių lauko tyrimų specifika: savos žaislų rekonstrukcijos“. *Tradicija ir dabartis* 9, Klaipėda: Klaipėdos universiteto Menų fakulteto Instrumentinės muzikos katedra, 2014, p.174-187

Disertacijos tema skaityti pranešimai tarptautinėse mokslinėse konferencijose

1. Nacionalinė mokslinė konferencija „Kasdienybė ir kultūra“. Lietuvos istorijos institutas. 2003 m. lapkričio 13-14 d. Pranešimo tema: „Žaislai kaimo kultūroje“.
2. Tarptautinė mokslinė konferencija „Vaikas lietuvių ir pasaulio kultūrose. Šiaulių universitetas, Humanitarinis fakultetas. 2007m. gegužės 17-18 d. Pranešimo tema: Žaislas vaiko socializacijoje XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmoje pusėje“.
3. Tarptautinė mokslinė konferencija „Savas ir kitas šiuolaikiniuose tyrimuose“. Lietuvos istorijos institutas. 2013 m. spalio 24-25 d. Pranešimo tema : „Etnografinių lauko tyrimų specifika: savos žaislų rekonstrukcijos“.

I. XIX A. PABAIGOS – XX A. PIRMOSIOS PUSĖS

ŽAISLAS KAIP ETNOLOGIJOS TYRIMO OBJEKTAS

I.1 DAIKTŲ TYRIMO SVARBA ETNOLOGIJOJE

Karai, revoliucijos, maištai ir kitos sumaištys naikina žmones ir daiktus. XX amžiaus Europoje, kur buvo karų, okupacijos zonos, nedaug teliko daiktų, ištvėrusių bent 100 metų. Tiek tereikia žmogaus daiktui, kad jis taptų įdomus ar net įžymus.

V. Daujotytė

Žaislas kaip daiktas. Pirminės tyrimo intencijos

Ši disertacija iš esmės skirta daiktų tyrimui. Jos pirminis tikslas – surinkti, sutelkti ir pristatyti vieną iš žmogaus daiktų grupių – žaislus. Senieji žaislai – priklauso tokiems daiktams, kurių bent punktyrinę visumą be šio tyrimo buvo sunku ir įsivaizduoti. Užsilikę senuose namuose arba tik senų žmonių atmintyje, pavieniai pasklidę po muziejų fondus jie lyg ir laukė apimančio, sisteminančio tyrimo.

Nuo seniausių laikų vaikai žaidė su įvairiais daiktais: ir su tais, kuriuos rasdavo gamtoje ar namų aplinkoje, ir su tais, kuriuos specialiai padarydavo savo žaidimams. Iš pateikėjų pasakojimų matome, kaip vaikystėje jų žaislais tapdavo akmenukai, kankorėžiai, pupelės: jie virsdavo įsivaizduojamais gyvūnais. Medinis šaukštas, apgaubtas skarele, tapdavo lėle, o mažas suoliukas – arkliuku. Anot pateikėjo Stasio Ankevičiaus, „suremiamo iš pagaliukų gegnes, sparnus apdedame samanų pluoštais, tai būna mūsų namai, tvartai, kluonai, klėtys. Prismaigstome už gyvenamo namo lapuočių (medžių-NPA) šakučių, tai būna mūsų sodas. Eglių kankorėžiai – arkliai, pušų kankorėžiai – karvės, alksnių „buriukai“ – avys, o ąžuolų giliukai – kiaulės“ (LBM, b. 10193, p. 111). Vaikams būdinga savybė įvairius daiktus paversti žaislais fiksuojama iki šių dienų. Fotografės Dovilės Dagienės nuotraukų

serijoje „Berniukas su lazda“, apdovanotoje reikšmingame fotografijų konkurse, matome vaiko sukauptas lazdeles, kurias grįždamas iš pasivaikščiojimų jis būtinai parsineša namo kaip žaislą. Todėl pritartume vokiečių filosofo Eugeno Finko nuomonei, kad žaislu daiktas tampa tada, kai juo žaidžia vaikas. (Финк, 1988: 368)

Kultūros istorikai mokslinėje literatūroje žaislais apibūdina tik specialiai vaikų žaidimams padarytus daiktus, kuriuos nuo seniausių laikų pažįsta visos pasaulio tautos (Гайс, 1989:57-62). Dauguma jų pažįsta tuos pačius žaislus, bet kiekvienos tautos žaislai turi savitų, tik jai būdingų bruožų. Disertacijoje ir bus tiriami tradiciniai, specialiai vaikų žaidimams padaryti žaislai. Etnologinio tyrimo metu buvo keliami klausimai, kokie žaislai buvo labiausiai paplitę senajame Lietuvos kaime, kas ir kaip juos gamino, kokios buvo naudojamos medžiagos, įrankiai, gamybos ir puošybės būdai, kokia buvo kiekvieno žaislo pagrindinė paskirtis. Disertacijos tyrimo metu, trukusiu beveik du dešimtmečius, žaislai buvo renkami, fotografuojami, grupuojami ir aprašomi. Ar toks tyrimas, sutelktas į žaislus kaip daiktus, yra pakankamas? Į procesų tyrimus linkstančios šiandienos etnologijos, antropologijos mokslų kontekste toks klausimas keltinas ir permąstytinas.

Kas yra daiktas? Teorinė perspektyva

Kas yra daiktas? Ar tik materialus fizinis objektas, ar ne tik? Daikto sąvoka, žmogaus ir daikto santykis yra ir filosofinis klausimas. Materialistinė ir idealistinė filosofijos kryptys buvo atskyrusios daiktą nuo žmogaus. *Res extensa* ir *res cogitans* suvokta kaip dvi atskiros kategorijos. Tikslieji mokslai, savo laiku įtakoję ir socialinių humanitarinių mokslų nuostatas, suvokė daiktą kaip grynai fizinį objektą. Dėl šios priežasties labiau idealistinės humanitarinių mokslų kryptys daiktus palikdavo nuošaliau.

XX a. filosofijoje nuosekliai bręsta mintis, kviečianti *grįžti prie pačių daiktų*. Čia minėtinas šios formuluotės autorius Edmundas Husserlis. Imama mąstyti apie daiktus, ne kaip fizinius objektus, kaip žmogaus patiriamus daiktus. Teigiama, kad žmogaus gyvenimo negalima atsieti ir neįmanoma

suvokti be daiktų². Antropologijoje, ir paskutiniaisiais dešimtmečiais nuo jos neatsiejamose etnologijoje, grįžimo prie daiktų idėja konceptualiai pasirodo Michael Jackson sudarytoje knygoje „Daiktai tokie, kokie jie yra“ („Things as they are“). Apie grįžimą prie daiktų Jacksonas kalba kaip apie vėl *atgaunamą pasaulį* (Jackson, 1996: 2). Pasaulio daiktiškumas jam yra daug svarbesnis nei konceptualūs modeliai ir sisteminiai aiškinimai.

Mąstydamą apie šią prie daiktų grįžtančią tradiciją Viktorija Daujotytė rašo: „Žmogus ne visada suvokia, kaip stipriai jis yra pririštas ir prisirišęs prie daiktų. [...] Autentiška būtis yra būtis su daiktais, pripažįstant daiktus, išpažįstant jų artimumą, atsirandantį ir iš daiktų atskirumo, atskiros būties turėjimo. Neįmanoma susitikti, įgyti santykį su tuo, kas nėra apibrėžtas, neturi savo autentiško buvimo ribų.“ (Daujotytė, 2003, p. 136). Daiktai yra žmogaus kuriami ir naudojami, jais džiaugiantis ar juos pakenčiant. Sukūrimo intencijos ir naudojimosi praktikos išlieka daiktuose. Ir tik turėdami išlikusius daiktus galime grįžti prie buvusių intencijų, veiksmų, laiko.

Šios disertacijos tyrimas, kurio visos pastangos buvo skirtos tam, kad daiktai, konkrečiau, žaislai, būtų rasti, atkurti ir išsaugoti, atskiru keliu įsilieja į bendrą patirties abstraktumą ir daikto konkretumą suderinančią, neatskiriančią humanitarinės metodologijos kryptį. Taip susiklostė pirmiausia todėl, kad daiktai buvo renkami išklausant jais žaidžiusiųjų prisiminimus, taip pat ir juos gaminusiųjų intencijas.

Daiktai etnologiniuose tyrimuose

Etnologiniai tyrimai, sutelkti į buvusią ir besitęsiančią etninę kultūrą, remiasi įvairiais šaltiniais: sakytiniais, rašytiniais, ikonografiniais, taip pat ir daiktiškais. Lauko tyrimų metu fiksuojama gyvenama aplinka ir gyvenimo būdas, renkami įvairūs pasakojimai, o taip pat ir daiktai. Jie fiksuoti ir ankstyvosiose etnografinės medžiagos rinkėjų fotografijose, pirmiausia

² Мартин Хайдеггер, „Вещь“, Мартин Хайдеггер, *Время и бытие*, состволение, перевод В.В. Бибикина, Москва, Республика, 1993, с. 316-326.
Морис Мерло-Понти, „Вещь и природный мир“, Морис Мерло-Понти, *Феноменология восприятия*, перевод с французского И.С. Вдовиной, С.Л. Фокина, Санкт-Петербург, Ювента, Наука, 1999, с. 384-441.

minėtinas Balys Buračas. Ir Arūno Baltėno, fotografo šiandien bandančio išsaugoti nykstančias etninę kultūros realijas, ne viena nuotrauka skirta daiktams (Baltėnas, 2012, 2013).

Tirdami daiktus – namų apyvokos reikmenis, rūbus, įrankius, ūkinius padargus, susisiekiimo priemonės etc. – etnologai siekia kuo nuodugniau juos aprašyti. Tradicinė etnologinė daikto samprata pirmiausia kreipia dėmesį į daikto formą, medžiagą, gamybos būdą, gamybai naudotus įrankius, puošybos ypatumus, daikto naudojimo tikslus, laikymo vietą. Taip pat siekiama išsiaiškinti, kaip patį daiktą ir jo paskirtį suprato jį turintis (ar turėjęs) žmogus. Kalbant apie tokius tyrimus galima paminėti pirštinėms skirtą Reginos Merkienės, skaroms – Ingos Nėnienės darbus, taip pat Janinos Laniauskaitės aprašytas susisiekiimo priemonės, Eligijaus Morkūno ir Anatolijaus M. Andrejevo – vėjo malūnus etc. (Merkienė, 1998; Nėnienė; 2006; Laniauskaitė, 1977; Andrejevas, Morkūnas, 1982).

Aprašydami ir analizuodami daiktus etnologai juos klasifikuoja, suskirsto grupėmis pagal įvairius kriterijus. Daiktų klasifikacijos padeda atskleisti, kaip su konkrečia tema susiję daiktai buvo paplitę, kaip variavo jų gamybos, puošybos, naudojimo būdai.

Šioje disertacijoje bandoma plėsti etnologijos ribas pergالvojant ir koreguojant daikto sampratą. Imamasi permąstyti etnologiją, jos galimybes, permąstant daiktus. Tokiu būdu etnologija įgyja antropologijos bruožų. Galbūt tai išprovokavo pats žaislo kaip daikto išskirtinumas. Tiriant žaislus, siekta išlaikyti kuo glaudesnę žaislo ryšį su jį kūrusiu ir su juo žaidžiusiu vaiku.

Disertacijoje žaislai grupuojami ir aprašomi etnologijai įprastais būdais. Kartu nurodoma atskiros žaislo priešistorė, jį naudojusiųjų intencijos ir praktikos. Be abejonės, daiktų tyrime veikia ir autorės ilgametė muziejininkystės patirtis. Nuolat keliamas klausimas, kaip suvokti ir pateikti išlikusį daiktą, kad jis mums kalbėtų.

Išbandomas daikto rekonstravimo metodas. Žaislai lyginant su kitais daiktais išsiskiria savo nepatvarumu. Ypač tie, kurie buvo pasigaminti pačių vaikų, lengvai suyra, sulūžta ir yra išmetami, nesaugomi. Tyrimo metu

tai suvokus, imtasi žaislų rekonstravimo, kurį dažnu atveju atlikdavo patys vieną ar kitą žaislą vaikystėje gaminę žmonės (plačiau apie tai: Pliuraitė Andrejevienė, 2014:174-188). Autentiškų daiktų rekonstravimo metodas leidžia seniesiems tradiciniams žaislams sugrįžti į dabartį.

Preciziškas etnologinis daiktų kaip materialinės kultūros tyrimas gali atidengti žmogaus, šeimos ir bendruomenės gyvenimo konkretumą, jo ūkinės veiklos ir komunikacijos ypatumus, žmogaus kultūrinį tapatumą ir savitumą.

Žaislų kūrybiškumas

Žaislai – ypatingi daiktai visų pirma tuo, kad jie tarsi nebūtini, neturintys pragmatinės paskirties. Galbūt neatsitiktinai lietuvių žaislai iki pat XXI a. nesusilaukė jokio rimtesnio tyrimo, mat ne tik dažno pateikėjo lauko tyrimų metu vertinti kaip „nerimtas dalykas“, bet ir etnologijos tyrėjo suvokti kaip antraeilis objektas. Tačiau ar tikrai žaislai ir žmogaus poreikis juos kurti bei žaisti laikytinas nerimtu? Eugenius Finkas, antropologijos filosofas, savo fundamentiniame veikale „Pagrindiniai žmogaus egzistencijos fenomenai“ („Grundphänomene des menschlichen Daseins“) teigia, kad žaidimas yra vienas iš penkių neišvengiamų žmogaus būties fenomenų. Iš esminio žmogaus poreikio žaisti kyla visa žmogaus kuriama kultūra. Žaidimas, anot Finko, yra pagrindinė žmogaus vaizduotės ir kūrybingumo veikimo plotmė. Vaikystėje prasiveržiantis poreikis žaisti, t.y. būti visiškoje dabartyje, nesiekiant anapusinių tikslų, išlieka svarbus visą gyvenimą³ (Финк, 1988:365). Žaidimas ir žaislai tampriai siejami su kūryba gimstančia žmogaus vaizduotės dėka. Todėl disertacinis tyrimas yra galimybė apžvelgti žaislų visumą kaip pirminės žmogaus kūrybos sritį.

Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, kad didžioji disertacijos tiriamų žaislų dalis yra sukurti vaikų. Kaimo vaikai turėjo labai mažai pirkinių žaislų, todėl jautė nuolatinį jų trūkumą. Tik mažiems vaikams tėvai dar padarydavo ar nupirkdavo kokį žaislą, o didesni vaikai turėdavo juos patys

³ „[...]žmogus nuolat siekia laimės, kurią nori išsikovoti, [...] todėl nuolat aukoja dabartį dėl „geresnės“ ateities, o žaidimas neturi tikslo, nes jo tikslas ir prasmė yra pats žaidimas“ (Финк, 1988:365).

pasidaryti. Žaislų tyrimai parodė, kad pagrindiniai žaislų gamintojai Lietuvos kaime buvo piemenukai. Vadinasi, žaislai mums atidengia pirminį, savaiminį vaikų kūrybiškumą ir vaizduotę.

Žaisdami kaimo vaikai dažniausiai kurdavo žaislus, kuriuose vaizduodavo tai, ką matydavo savo gyvenamoje aplinkoje. Todėl pirminis jų kūrybos impulsas, žaislų prototipai buvo gyvenamoji aplinka ir joje esantys daiktai. Tai buvo paprasti, nepatvarūs žaislai, kuriuos vaikai padarydavo iš tų medžiagų, kurias rasdavo savo aplinkoje. Pirminę žaislų kūrimo situaciją padeda atkurti lauko tyrimų metu užrašyti pasakojimai. Antai vienas jų: „Vakar Jonis iš molio nulipdė arklių, dvi karves, ožką, avį su ėriukais. Šiandien jis surentė iš pagaliukų gyvulėliams tvartelį. [...] Visą dieną ganiau tuos molinukus pievelėj, iš prūdo atneštu vandeniu girdžiau, arklių tikromis avižomis iš saujos šeriau. Vakare, suvairusi gyvulius, tvartelio duris virbu užrėmiau. Jonis pririšo prie smilgos rudą molinį Sargį“ (NMA, b. KDS 16-13, p.13). Pasakojimas parodo, kaip vieni vaiko žaislai – karvės, ožkos – sukuriami, nulipdomi, kitais „žaislais“ išizaidžianti vaiko vaizduotė paverčia paprastus daiktus – pagaliukus, smilgas ir t.t.

Žaisluose atsispindėjo individualūs vaikų polinkiai, gabumai ir interesai. Tie vaikai, kurie turėjo meninių polinkių ir gabumų, labiausiai mėgo skulptūrines formas, todėl jie dažniausiai droždavo žmonių ir gyvūnų figūreles. Žinomas ne vienas pasakojimas apie tai, kaip vaikai, kurie vaikystėje drožinėdavo arba lipdydavo iš molio figūrinius žaislus, vėliau tapo žinomais dievdirbiais. Ne vieną tokį dievdirbį paminėjo ir Balys Buračas pasakodamas apie jų gyvenimo kelią (Buračas, 1998: 49-103). Kitus vaikus labiau domino technikos įrengimai ir mechanizmai. Tokie vaikai dažniausiai gamino įvairiai judančius žaislus. Šių žaislų prototipai buvo ir įvairūs technikos įrengimai, kuriuos vaikai matydavo savo aplinkoje, ir atneštinės kilmės žaislai, kurie skirtingais keliais patekdavo į Lietuvos kaimą, kuriuos vaikai matydavo įvairiuose paveikslėliuose. Tokie buvo įvairūs inerciniai, švytuokliniai, traukemieji, riedantieji žaislai, malūnėliai. Pamėgdžiodami matytą žaislą, kai kurie gabūs berniukai sugebėdavo ne tik panašiai padaryti, bet ir patobulinti

konstrukciją, sukurti dar įdomesnę ar sudėtingesnę žaislą. Pavyzdžiui, Lietuvos kaime buvo labai populiarius malūnėlis su judančiomis figūrėlėmis. Tokį žaislą dažniausiai padarydavo tik pavieniai meistrauti linkę berniukai. Vieni iš jų prie malūnėlio sparnelių sugebėdavo prijungti tik vieną arba dvi judančias figūreles. Tačiau atsirasdavo toks berniukas, kuris sugebėdavo prie malūnėlio sparnelių prijungti ne vieną, o keliolika ar net keliasdešimt judančių figūrėlių. Tokiu būdu atsiskleisdavo ne tik vaikų gabumai, bet ir vaizduotė.

Vaikams kuriant žmonių ir gyvūnų figūreles, dominuodavo apibendrintos formos, kai realistiškiau būdavo paryškinamas tik būdingiausias figūrėlės bruožas. Pavyzdžiui, vaizduodami žmogų ar gyvūną, vaikai daugiausia dėmesio skirdavo galvos formai, o kitas kūno dalis apibendrindavo. Tuo Lietuvos kaimuose gaminti vaikų žaislai akivaizdžiai skyrėsi nuo atvežtinių fabrikinės gamybos žaislų, kurie pasižymėjo realistinėmis formomis. Vaikų padaryti figūriniai žaislai labai primena akmens amžiaus vaizduojamojo meno figūrėlių stilių, kurį archeologai apibūdina kaip pirmąjį realizmą (Rimantienė, 1984: 174). Ankstyvojo žmonijos meno tyrinėtojai seniai yra pastebėję genetinį ryšį tarp pirmųjų žmonių meno, dievdirbių skulptūrėlių ir vaikų žaislų. Ši mintis keliama ir nuodugniame Marcelijaus Martinaičio straipsnyje „Lietuvių mediniai dievai“ (Martinaitis, 1994: 25-31). Kai kurie archainiai pirmųjų žmonių garsiniai instrumentai taip pat išliko kaip kaimo vaikų žaislai.

Vaikams kuriant žmonių ir gyvūnų figūreles, dominuodavo apibendrintos formos, kai realistiškiau būdavo paryškinamas tik būdingiausias figūrėlės bruožas. Pavyzdžiui, vaizduodami žmogų ar gyvūną, vaikai daugiausia dėmesio skirdavo galvos formai, o kitas kūno dalis apibendrindavo. Tuo Lietuvos kaimuose gaminti vaikų žaislai akivaizdžiai skyrėsi nuo atvežtinių fabrikinės gamybos žaislų, kurie pasižymėjo realistinėmis formomis. Vaikų padaryti figūriniai žaislai labai primena akmens amžiaus vaizduojamojo meno figūrėlių stilių, kurį archeologai apibūdina kaip pirmąjį realizmą (Rimantienė, 1984: 174). Ankstyvojo žmonijos meno tyrinėtojai seniai yra pastebėję genetinį ryšį tarp pirmųjų žmonių meno, dievdirbių skulptūrėlių ir

vaikų žaislų. Ši mintis keliama ir nuodugniame Marcelijaus Martinaičio straipsnyje „Lietuvių mediniai dievai“ (Martinaitis, 1994: 25-31). Kai kurie archainiai pirmųjų žmonių garsiniai instrumentai taip pat išliko kaip kaimo vaikų žaislai. Kultūros evoliucionizmo atstovas anglų antropologas Edward Burnett Tylor knygoje „Pirmąsios kultūra“ dar XIX a. pabaigoje teigė, kad pirmųjų žmonių kultūros idėjos ir prasmės neišnyksta, o toliau egzistuoja kaip atgyvenos arba prietarai. Kaip tik vaikai, kurie, anot E. B. Tylor, žaisdami pamėgdžioja tai, ką darė suaugusieji, yra ankstyvosios žmonijos kultūros atstovai (Тайлор, 1989: 66-68). Tai patvirtina ir Rūtos Šimonytės-Žarskienės atliktas tyrimas knygoje „Skudučiavimas šiaurės rytų Europoje“, kurioje su ankstyvu žmonių kultūros etapu ji sieja skudučius, Lietuvoje gamintus ne tik suaugusiųjų, bet ir vaikų (Žarskienė, 2003:109). Vaikai žaidė ne tik su pačiais seniausiais pučiamaisiais, bet ir su styginiais liaudies muzikos instrumentais. Vidos Tarnauskaitės Palubinskienės knygoje „Kanklės lietuvių etninėje kultūroje“ pateikti duomenys parodo, kad kanklių meistrai padarydavo vaikams mažas, žaislines kankles, kurios lietuvių etninėje kultūroje taip pat siejamamos su pirmųjų žmonių kultūra (Palubinskienė, 2009: 260-298).

Svarbu suvokti, kad kartu dirbdami ir žaisdami kaimo vaikai išmokdavo gaminti žaislus vieni iš kitų. Kartais juos pamokydavo ir suaugusieji. Todėl kaimo vaikai savaime gamino tokius žaislus, kurie buvo perduodami iš kartos į kartą. Jie sukdavo švilpukus iš medžio šakelės, lipdydavo iš molio, padarydavo kaulinę arba medinę ūžę, kurią ant virvutės įsukdavo apie savo ašį, sukaldavo medines tarškynes iš lentučių, kurias tarškindavo plaktuku, sukdami volelį, lipdė molinius barškučius, kuriuose tarškėdavo akmenukas, droždavo iš medžio, lipdydavo iš molio žmonių ir gyvūnų figūrėles. Šiuos žaislus pažinojo dauguma pasaulio tautų.

XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje Lietuvos vaikų kurti žaislai kartoja tas pačias pirmųjų žmonių vaizduojamojo meno figūrėlės būdingas formas, kurioms dažniausiai priskiriama ritualinė ir maginė paskirtis. Tačiau, archeologų nuomone, kai kurios figūrėlės, ypač tos, kurios randamos vaikų kapuose, galėjo būti ir vaiko žaislas (Butrimas, 2002 : 25). Žaislų

istorikas Levas Oršanskis teigia, kad ankstyvos kultūros etapuose tarp žaislo ir religinės paskirties daikto nebuvo esminio skirtumo, nes kūryba dar nebuvo pasidalinusi į atskiras sritis, suaugusieji neskyrė savęs nuo vaikų (Оршанский, 1923: 8). Išlikę senieji žaislai parodo, kad kai kurie pirmykščių žmonių naudoti daiktai išliko, nes su jais žaidė vaikai. Taigi disertacija, tirianti senuosius vaikų žaislus pakankamai vėlyvu laikotarpiu, savitai susisiečia su ankstyviausių laikų kultūra. Aiškindami susidariusią situaciją, viena vertus, galime kalbėti apie Lietuvos kaimo ekonominį atsilikimą, dėl kurio beveik nebuvo pirktinių žaislų ir ilgiau negu kituose kraštuose išliko patys seniausios namų darbo žaislai. Tačiau, kita vertus, ekonominis atsilikimas ir žaislų trūkumas sudarė palankias sąlygas vaikų kūrybai. Levo Oršanskio nuomone, geriausias žaislas yra tas, kurį vaikas pasidaro pats, nes toks žaislas palieka dar daug vietos jo fantazijai ir kūrybai (Оршанский, 1912: 53).

Įdomu, kad tais atvejais, kai tiriama laikotarpio žaislus kurdavo meistrai, žaislų gaminimas buvo dažnai susijęs su vaikais. Dauguma puodžių, kurių švilpukai šiandien saugomi muziejų kolekcijose, pirmuosius švilpukus nulipdė savo tėvo dirbtuvėje. Vaikai padėdavo savo tėvams ir gaminant medinius žaislus. Antai žinomas skulptorius Leonas Strioga vaikystėje kartu su tėvu gamino medines, tekintas naminių paukštelių ir Kalėdų senelio figūreles, kurias nudažydavo ir ornamentuodavo pasiduodamas savo vaizduotei. Atliekant žaislų tyrimus, L. Strioga rekonstravo tuos žaislus taip, kaip kažkada juos gamindavo ir puošdavo kartu su tėvu (Pliuraitė, 1993: 31-34). Žaislų meistrus Klemensas Misiūnas, kuris dirbo būdamas aklas, kūrė lietuviškus žaislus panaudodamas ir tradicinių, ir pirktinių žaislų idėjas. Kartu su juo dirbo ir jam padėjo trys jo dukros, kurios veikiausiai dalinosi su tėvu žaislų autoryste (Pliuraitė, 2001: 56-64).

Etnologiniai žaislų tyrimai parodė, kad senieji vaikų žaislai neatsiejami nuo vaiko žaidimo ir kūrybos pasaulio, susiejančio ankstyvąjį žmogaus gyvenimo tarpsnį su ankstyvaisiais laikais. Ilgaamžę žaislų kūrimo tradiciją sava kūryba ir idėjomis praturtino visos kartos juose palikdamos savo

gyvenimo, buities, svajonių ir kūrybos atspaudus. Etnologinis žaislo, kaip daikto, tyrimas gali daug pasakyti apie tuos, kurie su jais žaidė.

I.2 SOCIALINIAI ŽAISLO ASPEKTAI

Skirtingose šeimose gyvenančių vaikų gyvenimas skyrėsi, kaip kad skyrėsi valstiečio, amatininko ir tarnautojo socialinė padėtis, pajamos ir galimybės palepinti vaiką. Kaip matome mūsų lauko tyrimų duomenimis paremtose schemose (3-4 pav.⁴), valstiečių, amatininkų ir tarnautojų vaikai turėjo skirtingas galimybes gauti pirktinių žaislų, kartu skyrėsi ir vaikų motyvacija žaislų pasigaminti patiems. Dovanai gaunamų ir gaminamų žaislų kiekis skyrėsi ir tarp skirtingo amžiaus vaikų. Todėl šiame skyrelyje skirtingoje socialinėje aplinkoje augusių vaikų žaislai analizuojami pagal amžiaus grupes (iki 3 m., 3-6 m. ir 7-14 m.) ir lytį papročiais.

Valstiečių vaikai

XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje dauguma Lietuvos žmonių gyveno kaime ar mažam miestelyje ir pagrindinis jų pajamų šaltinis buvo žemdirbiška veikla. Tradicinėje valstiečio šeimoje mažus vaikus augindavo motina, seneliai, didesni vaikai. Prižiūrint vaiką nemažą vaidmenį vaidino žaislai. Pavyzdžiui, virš lopšio tėvai pakabindavo popierinį arba šiaudinį paukštelį, barškutį iš kiaulės pūslės ar žąsies gerklų. Šeduvoje (Radviliškio r.) užaugusios Emilijos Brajinskienės (g. 1930) teigimu (Brajinskienė, 1997a: 70), žaislas buvo reikalingas tam, kad vaikas nesidairytų, nes „gali palikt žvairas“. Panašią funkciją žaislai atlikdavo ir darbymečiu. Kartais kaimo moterys eidamos į laukus dirbti kartu nešdavosi ir vaikus. Kartais jos virš kūdikio galvos pakabindavo žaislinį malūnėlį: *„Kad jau saulė leisties pradėjo, tad Onikė, bijodamos, idant kur nepaklystų, skubino namo ir kada prisiartino prie savo sodos pamatė patvoryj padėtą mažą vaiką vystyklusose suvystytą, kurį motina paliko, idant galėtų geresniai gyvolius ing*

⁴ Čia ir toliau nurodomus paveikslėlius pagal atitinkamus numerius žr. knygoje N. Pliuraite Andrejevienė "Lietuvos vaikų žaislai", Vilnius:Versus Aureus, 2012.

daržą suvarinėti, o palikdama pakabino ant galvos kūdikio melnyčikę iš lentikių padirbtą dėl zabovos, bet kada vakarą vėjas nustojo, tad ir melnyčikė sukties nustojo, todėl vaikas labai verkdamas šaukė” (Gomalevskis, 1982: 207). Vyresnius vaikus palikdavo namie. Pasak tarpukario moters gyvenimą tyrusio Konrado Juozo Aleksos, „*Panevėžio apskrityje 2 ūkininkų šeiminkės, eidamos į darbą, 3 metų vaikus palieka vienus uždarytus gryčioje, jiems palieka žaislą, valgyti asloje, ir jie taip išbūna visą dieną*“ (Aleksa, 1932: 11). Kai kada kaimo moterys per darbymetį samdydavo auklę, kuri prižiūrėdavo mažus vaikus, kol tėvai dirbdavo. Kartu būdami vaikai daug žaisdavo (Katkus, 1989: 35). Giedrės Gučienės manymu - „šitokie „darželiai“ turėjo būti vertingi socialiniu atžvilgiu“ (Gučienė, 1969: 140). Šią nuomonę pagrindžia ir Briano Sutton Smitho tyrimai. Jo teigimu kai vaikas žaidžia vienas, tik 16 % laiko praleidžiama naudingai, tuo tarpu grupinis žaidimas, praleisto laiko vertę pakelia iki 78%. Taigi žaislas gali skatinti ir bendravimą, ir vienišumą (Sutton Smith, 1986: 40).

Vasarą vaikui padarydavo ratukus, kuriais jį vežiodavo didesni vaikai (5 pav.). Tačiau dažniausiai žaislo gamybai ypatingų įrankių ir medžiagų nereikėjo. Kai kepdavo duoną, mažai mergaitei iš tešlos nulipdydavo ir iškepdavo žmogeliuką, o kai verpdavo, iš kuodelio ištraukdavo vilnos ar linų pluoštelį, iš kurių padarydavo lėlę. Kuldami rugius, suvarstydavo šiaudinių žaislą. Iš papjautos kiaulės pūslės ar žąsies gerklų darydavo barškučius. Iš žąsies krūtinkaulio pagamindavo šokinėjančią ožiuką, iš nosinės išlankstydavo voveraitę. Mažas vaikas ridendavo ritę, kurią jam atpjaudavo nuo apvalaus medžio.

Skirtingos lyties vaikai žaisdavo su tais pačiais žaislais, tačiau mergaitėms tėvai skirdavo daugiau dėmesio negu berniukams. Joms dažniau nupirkdavo kokių nors žaislą. Dauguma mergaičių iki 3 metų jau turėdavo pirmąją medžiaginę lėlę. Tik pasiturintys valstiečiai kartais nupirkdavo lėlę arba lėlės galvutę mažai mergaitei. Pirktinių žaislą turėjo tik ketvirtis valstiečių vaikų (26,47%).

Vyresniems (3–6 metų) vaikams buvo skiriama daugiau dėmesio. Pirktinių žaislų turėjo jau pusė valstiečių vaikų (55,14%). Net 45,58% atveju pirmuosius žaislus pasidarydavo jau ir patys vaikai. Berniukai ir mergaitės vis dažniau žaisdavo atskirai, tėvai jiems padarydavo arba nupirkdavo skirtingus žaislus.

Amerikiečių antropologas Erikas Eriksonas eksperimentais įrodė, kad 3–6 metų berniukai renkasi judrius žaislus, nes nori būti laisvi ir nepriklausomi, o mergaitės, žaisdamos su lėlėmis, susitelkia ties būsima užduotimi rūpintis namais ir auginti vaikus (Erikson, 2004: 121). Lietuvoje mama ir senelė mergeitei siūdavo lėlę, o tėvas mažam berniukui vasarą padarydavo lazda stumiamą ratuką, medinį arkliuką ant ratukų, o žiemą – rogutes. Mergaitės turėdavo ir pirktinių lėlių, kurias joms dovanodavo krikšto motina ar turtingesni giminaičiai. Net kumečių vaikai turėjo pirktinių žaislų. Pasak Rozalijos Kriaučiūnienės (g. 1912, augo dvaro kumečio šeimoje), jos tėvas, veždamas parduoti į Mintaują dvaro grūdus, visada nupirkdavo kokį žaislą mažiausiam vaikui šeimoje (LBM, b. 10191, l. 8).

Tarpukariu padaugėjo prekybininkų, kurie prekiaudavo žaislais sekmadienį prie bažnyčios, taip pat per atlaidus. Valstiečiai kartais parveždavo savo vaikams iš miestelio molinį švilpuką, lėlės galvutę, lūpinę armonikėlę, o labai retai ir guminių sviedinį. Tik pavienių valstiečių vaikai turėjo pirktinių žaislų, todėl jais labai didžiuodavosi, ilgai saugodavo.

Šios amžiaus grupės valstiečių vaikai jau patys pasidarydavo paprastų, vienadienių žaislų iš įvairių medžiagų, kurių rasdavo savo aplinkoje. Vasarą jie žaisdavo lauke, o žiemą pirkioje. Purvaičių k. (Telšių r.) augęs Ignas Končius (g. 1886) (Končius, 1996: 368) rašė: *„Maži vaikai paleisti į kiemą patys turi prasimanyti sau žaidimų. Kasa grioviuose ar kokuose šlaituose krosnis, lipdo ką iš molio bei purvo, tveria tvoreles, parsineša iš miško kankorėžių. Eglių kankorėžius pavadina karvelėmis, pušų – avelėmis ar kiaulėmis, juos dėlioja įvairiuose užtvartuose, gano, varinėja, rikiuoja, skirsto. Tveria tvoreles, akmenukus dėlioja, dirba gėlių darželius, mėgina tvartukus, namus statyti iš virbelių ir skiedrelių.“* Tverečėnas Antanas Bielinis (g.1918)

pasakojo, kaip žaisdami vaikai pamėgdžiodavo laukuose dirbančius tėvus: „<....> mes, vaikai, irgi sueidavom į vieną kiemą, atšlaimą ar ant ulyčios ir pradėdavom žaidimus, arti, sėti, akėti lauką. Tam reikalui mes pasidarom mažas, iš šakos išsipjovę, žagres, o vietoje akėčių atsinešdavom iš miško mažą eglaitę ir, apipjovę jai šakas, padarydavom mažas akėčias, kurias užkabinę virvele veždavom per mūsų įsivaizduojamą lauką“ (LBM, b. 5740, l. 3). Kai kurie valstiečiai paprašydavo meistro padaryti žaislinius darbo įrankius, kad jų vaikai galėtų „dirbti“ kartu su tėvais. Pedagogo Romano Vasiliausko (Vasiliauskas 1980: 4) tyrimų duomenimis, valstiečiai, pratindami vaikus dirbti, duodavo jiems pritaikytus darbo įrankius: berniukams vyriškus, o mergaitėms – moteriškus.

Kaimo vaikai ir žiemą susirinkdavo vienoje pirkioje, kurioje buvo daugiau vietos ir kartu žaisdavo. Molinius žaislus lipdė iš molio, kurio tėvai atsiveždavo krosniai pataisyti, o medinius-iš atliekų, kurių rasdavo savo aplinkoje. Emilija Miltenienė (g. 1925) iš Šilių k. (Skuodo r.) vaiskystės prisiminimuose aprašė medinius žaislus, kuriuos pasidarydavo iš grėblių dantų: „Geroj troboj papunėlis taisė grėblius, o aš iš grėbliadančių stačiau tvorą, dariau gardus. Papunėlis mane pamokė „šulinį“ sustatyti. Kelias dienas kamaros asla buvo „šulinių“ pristatyta“ (NM, f. 28–39, l. 6).

Tokio amžiaus vaikai jau semdavosi patirties iš vyresnių. Ir maži, ir dideli kaimo vaikai vasarą dažnai susitikdavo ir kartu žaisdavo. Mažesnieji išmokdavo pasidaryti žaislą iš juos prižiūrinčių didesnių vaikų. Anot Onos Tuskenytės (g. 1904) iš Rubikių k. (Anykščių r.) „kaimo gatvėje būdavo nuolatinis triukšmas, nes vaikai susirinkdavo ir kartu žaisdavo“ (LBM, b. 8847, l. 1). Maži berniukai „jodinėdavo“ ant lazdų įsivaizduodami save raiteliais ragindavo savo „arklius“ greičiau joti. Jonas Basanavičius (g. 1851) augo Ožkabalių k. (Vilkaviškio r.). Prisiminęs šiuos kaimo vaikų žaidimus jis savo autobiografijoje rašė: „Šitie „vaikymai“ man visados atrodė kaip rudimentarinės kovos, kaip karas en miniature iš senovės lietuvių laiko“ (Basanavičius 1924: 12).

Vaikai, kurie augo vienkiemiuose rečiau susitikdavo su bendraamžiais. Jie vieni ganė gyvulius, vieni žaidė, todėl turėjo mažiau žaislų palyginus su kaimo vaikais. Valstiečio šeimoje vaikai anksti pradėdavo dirbti, todėl jie turėjo mažai laiko žaidimams. R. Vasiliausko atlikti tyrimai parodė, kad valstiečio šeimoje 46,6% vaikų pradėjo dirbti būdami 4–5 metų (Vasiliauskas 1972: 61).

Daugiau dėmesio savo vaikams valstiečiai skirdavo per Kalėdų ir Velykų šventes. XX a. pradžioje Suvalkijoje, Žemaitijoje, Mažojoje Lietuvoje pavieniai pasiturintys valstiečiai per Kalėdas savo vaikams puošdavo eglutę šiaudiniais ar popieriniais namų darbo žaislais ir net vienu kitu fabrikinės gamybos žaislu, kurį parveždavo iš miesto. Mažojoje Lietuvoje pasiturinčiai gyvenę valstiečiai laukininkai. Jie Kalėdų eglutę puošė jau tik fabrikinės gamybos žaislais. Pas vaikus ateidavo Kalėdų senis, kuriuo tapdavo kuris nors iš namiškių persirengęs išvirkščiais kailiniais, prisiklijavęs pakulinę barzdą. Jis Kūčių vakarą atnešdavo vaikams skanėstų, dovanų, tarp kurių pasitaikydavo ir pirktinių žaislų. Kalėdų eglutė skatino vaikų bendravimą su kaimynystėje gyvenančiais vaikais, kurie namuose neturėjo papuoštos eglutės, todėl turėjo svarbią reikšmę vaiko socializacijai šeimoje ir kaimo bendruomenėje.

Suvalkijos regione taip pat buvo žinomi „betliejininkai“ – žmonės, kurie dėžėje įrengdavo „Betliejų“ – „Kristaus gimimo stainelę su mažučiu Kristumi, Marija, Juozapu, trimis karaliais ir kitais dalyviais“. „Betliejininkai“ lankydavo tik pasiturinčius valstiečius, nes už Prakartėlės atnešimą reikėdavo sumokėti. Apie tai pasakojo Agnietė Ambraziejūtė-Steponaitienė (g. 1891), augusi pasiturinčio valstiečio šeimoje Žvirgždaičių k. (Marijampolės r.) (LBM, b. 5732, l. 17). Suvalkijoje vaikai pažino ir lėlių teatrą. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą po kaimus vaikščiოდavo keliaujantys artistai, kurie rodydavo smagius vaidinimus. Lėlės-marionetės vaidindavo specialioje dėžėje, kurią pastatydavo ant stalo. Agnietė Ambraziejūtė-Steponaitienė taip papasakojo savo įspūdžius apie lėlių teatro vaidinimą : *„Vieną dieną Ambraziejų vaikams tai buvo džiaugsmo! Kažkoks perėjūnas atsinešė į jų namus lėlių teatrą. Ant stalo pastatė dėžę ir paprašė uždangstyti langus. Dėžėj – scenoj užžiebė lemputę ir*

ten ėmė šokinti lėles“ (LBM, b. 5732, l. 17). Teatrologės Salomėjos Burneikaitės (2005, 31) nuomone, mėgėjiški lėlių spektakliai prieš Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvos kaime nebuvo naujiena. Juos rodė kaimuose ir vėliau. Lėlių teatras, žaislinis Betliejus ne tik praplėsdavo vaikų akiratį apie juos supantį pasaulį, bet ir žadino jų vaizduotę, skatindavo gaminti naujus žaislus.

Svarbią reikšmę vaiko socializacijai šeimoje ir bendruomenėje turėjo Velykų šventė, kuomet vaikai laukdavo Velykų bobutės, Velykio ar Velykų zuikio su margučiais, kuriuos jie labai norėdavo pamatyti. Kauno apylinkėse kai kurie tėvai norėdami nudžiuginti mažus vaikus Velykų bobutę padarydavo iš lėlės (6 pav.).

7-14 metų vaikams didelė šventė buvo Sekminės. Daugelyje etnografinių aprašų pabrėžiama, kad tai piemenų šventė. Už tą dieną vainikais išpuoštus gyvulius jie gaudavo maisto produktų, pinigų ir kitų dovanų. Šiaurės Lietuvoje kaip ir jaunimas, suaugę iš surinktų vaišių šventės antrąją dieną darė vaišes – „sambarius“ (Šaknys 2001:64), Švenčionių krašte „kupalines“ (Mikškaitė – Čičiurkienė 2007: 52-53), visoje Lietuvoje kepdavo kiaušiniene, darydavo „pautienių balius“ (Marcinkevičienė, Mukaitė, Vakariniene 2003: 20-22). Pasak baudžiavinio vidurio Lietuvos kaimo buitį aprašiusio M.ikalojaus Katkaus, Sekminių pirmąją dieną būrys piemenų lankydavo sodybas, šeiminių prašydami maisto, šeiminių pinigų - skerdžiui tabokos nupirkti, muzikantą pasamdyti. „Perėję per kaimą, medžiaga pautienei nešini, eina į mišką kepti, virti, valgyti, lėbauti. Indai yra patiekti, šaukštą turi kiekvienas savo; virėjos piemenės: kaip jos išverda, taip piemenys suvalgo. Kiek taukų gauna, tiek į pautienę sudeda. Kita sykį per riebumą ne tik šaukštais semia, bet su duona dažo. Kas lieka, parneša skerdžiui. Pavalgę šoka (Katkus, 1989: 19-20). Tokio amžiaus vaikams ir paaugliams valstiečiai retai padarydavo ar nupirkdavo (tik 33,08% atvejų) kokį žaislą, nes jie manė, kad šio amžiaus vaikai, ypač berniukai, gali juos patys galėję pasidaryti (Pliuraitė, 1996: 192-193). Tik mergaitei dar nupirkdavo lėlę ar lėlės galvutę. Romano Vasiliausko duomenimis, tik pasiturintys valstiečiai kartais nupirkdavo savo vaikams žaislą, norėdami juos įvertinti arba atsidėkoti už gerą darbą (1980:

16). Dažniausiai tai būdavo švilpukai, lūpinės armonikėlės. Mažosios Lietuvos valstiečiai laukininkai vaikams nupirkdavo pačiūžas, sviedinį, taupyklę, skatindami juos taupyti pinigus.

Kaimo vaikai turėdavo daugiau progų kolektyviniams žaidimams, palyginti su vaikais gyvenančiais vienkiemyje. Šilalės apylinkėse didesni vaikai susitikdavo „<....> *ganydami gyvulius bendrose ganyklose, per talkas, patalkius, sekmadieniais ar per šventes*“ (Statkevičius 1992: 121). Tomis progomis vaikai daugiausia žaisdavo ir padarydavo daugiausia žaislų. Dažnai laiką kartu leisdavo ir vaikai, kurie gyveno kaimynystėje nes, anot XX a. pradžios žemaičių kaimą aprašiusio Igno Končiaus „<...> *kolei nueisi pas tolimą kaimyną, visi norai ar sumanymai praeis*“ (Končius, 1996: 388).

Berniukai dažniau negu mergaitės žaidė kartu komandinius žaidimus. Populiariausias kaimo berniukų žaidimas vasarą buvo „ripka“ (ritinys). Susiskirstę į dvi komandas jie kaimo gatvėje po darbo, šventadienio vakarais varinėdavo ripką (7-8pav.). Laimėdavo ta komanda, kuri nustumdavo priešininkus už nustatytos ribos. Pažiūrėti, kaip žaidžiama ripka, susirinkdavo ne tik vaikai, bet ir suaugusieji. Kiekvienas žaidėjas norėdavo pasirodyti, būti vikresnis, stipresnis už kitus. Vieni žiūrovai palaikydavo vieną komandą, kiti – kitą, todėl rungtynės suteikdavo ir daug džiaugsmo, ir nusivylimo. Leonas Lingvevičius (g. 1895) augo Kubiliūnų k. (Kėdainių r.), vaikystės prisiminimuose rašo: „*Sekmadienio popietę sodžiaus centre susitinka du bernai, prie jų pritampa kiti pusberniai ir paaugliai. Pasiskirsto, kas pas kurį. <...> Dabar vienas būrys atsitraukia nuo kito per šimtą žingsnių ir prasideda lošimas*“ (Lingvevičius, 2005: 8).

Žaidžiant komandinius žaidimus nemažai reikšmės turėjo svarbūs to meto istoriniai įvykiai, karai. Okupavus Vilniaus kraštą, berniukai dažnai tarpusavyje rungtyniaudavo „tautiniu“ pagrindu. Vieni „tapdavo“ lietuviais, o kiti – lenkais. Vladas Ulčinskas (g. 1909), kurio vaikystė prabėgo Raitininkų k. (Varėnos r.), rašo: „*Jeigu Lietuva kariauja su Lenkija, tai ir berniukai nerimdavo be karo*“ (Ulčinskas, 1999: 129). Komandiniai žaidimai padėdavo

berniukams ne tik sustiprėti fiziškai, bet ir mokė juos bendruomeninio gyvenimo taisyklių.

Žiemą kaimo berniukus suburdavo medinės, pačių darytos pačiūžos, kuomet jie lenktyniaudavo, kas greitesnės, kieno pačiūžos geresnės.

Kaimo vaikai, ypač piemenukai kartu žaidė per įvairias šventes. Rytų Aukštaitijoje piemenėliai Kalėdų rytą atsinešdavo į bažnyčią savo švilpukus, dūdeles, kuriomis grodavo per pamaldas (Buračas, 1993: 132). Kaimo vaikai per Velykas žaisdavo įvairius žaidimus su margučiais, supdavosi sūpynėmis. Motiejus Valančius, aprašydamas šios pavasario šventės papročius XIX a. viduryje, paminėjo tarškynes, kurias „*po užgavėjimo varpų vaikai, o kartais paaugę tarnai bažnyčios pereina namus su klegetkomis, tas klaklaš klaklaš brazdindami ar dzir dzir tarškindami, meldžia dovanų*“ (Valančius, 1977: 70).

Šio amžiaus tarpsnio vaikai vasarą ganė gyvulius, o pasibaigus ganymui lankydavo mokyklą. Valstiečiai dažniau leisdavo į mokyklą berniukus, nes manė, kad mergaitėms mokslas nereikalingas. Ganydami ir mokydamiesi beveik visi (88,23% atvejų) jie gamindavo žaislus. Daugiau žaislų turėjo tie piemenukai, kurie laukuose ganė kaimo gyvulius. Jie žaidė, gamino žaislus tada, kai ilsėdavosi gyvuliai, kai rudenį ištuštėdavo laukai.

Piemenukai, kurie ganė kaimo karves turėjo daugiau ir įvairesnių žaislų palyginus su piemenukais, kurie ganė pavieniui. Kaimo vaikus gaminti žaislus mokė skerdžius, taip pat jie mokėsi vieni iš kitų. Didesni piemenukai ir skerdžius padarydavo žaislų mažesniems vaikams, taip pat mergaitėms, kai jos paprašydavo išsukti švilpuką ar iš lentučių sukalti lovelę lėlei. Atsidėkodamos už padarytą žaislą, jos už berniukus paganydavo gyvulius, pakviesdavo kartu pažaisiti. Platelių apylinkėse (Plungės r.) piemenaitės pakviesdavo berniukus būti krikštaitėvais per lėlės „krikštynas“, jeigu jie padarydavo lėlei žaislą, pavyzdžiui lovelę ar vežimėlį (LBM, b. 9039, l. 3). Ganydami gyvulius skirtingos lyties vaikai labai dažnai žaidė kartu.

Su piemenukais bendraudavo ne tik skerdžius, bet ir koks vyresnio amžiaus, dažnai vienišas žmogus. Kraštotyrininkas Vladas Statkevičius užrašė

pasakojimą apie Šliužų k.(Šilalės r.) senuką, kuris mokė ir skatino piemenukus žaisti komandinius žaidimus, todėl „<...> *ateidavo į ganyklą, organizuodavo žaidimus, <...> susirinkdavo iš vaikų sporto inventorių ir laikydavo pas save*“ (NM, f. 32–68, l. 24).

Daug rečiau komandinius žaidimus žaidė tie piemenukai, kurie karves ganė miškuose, nes jie turėjo daug mažiau laisvo laiko palyginus su piemenukai, kurie ganė laukuose. Jie dažniau negu kiti piemenukai vaikščiodami po mišką pasidarydavo įvairių pučiamųjų žaislų.

Vienkiemiuose gyvenusių vaikų žaislai ir žaidimai niekuo nesiskyrė nuo kaimo vaikų žaislų ir žaidimų. Tik jie, anot Vlodo Statkevičius, turėjo jų gerokai mažiau, rečiau susitikdavo su bendraamžiais, todėl rečiau žaidė komandinius žaidimus (NM, f. 32–68, l. 1). Ganydami pavieniui, jie pavieniui žaidė ir gamino žaislus. Štai Stasys Ankevičius (g. 1905) augo Jančių k. (Šakių r.) bežemio valstiečio šeimoje, todėl ganydavo gyvulius pas svetimus ūkininkus. Jam labiausiai patiko veikiantys žaislai, todėl matydamas netoliese besisukančią malūną sumanė padaryti jo veikiantį modelį. Stasys droždavo malūno modelį tada, kai per pietus pargindavo į tvartą karves. Dirbo su staliaus įrankiais, kuriuos jam davė šeimininko, kuris „<...> *ne tik man nepriekaištavo, kad jo instrumentais naudojuosi, bet dar ir patardavo, kaip su tuo ar kitu instrumentu elgtis*“. Stasys Ankevičius prisiminimuose rašo, kaip didžiavosi mediniu malūnu, kuris pučiant vėjui sukdamo sparnus ir atrodė panašus į tikrą malūną (LBM, b. 10193, l. 258).

Darant žaislus išryškėdavo vaikų gabumai, polinkiai ir interesai. Vieni vaikai lipdė ar drožė figūreles, kiti- judančius, mechaninius žaislus. Kiekvienas norėjo, kad jo žaislas būtų gražesnis arba geresnis. Gražius ir gerai padarytus žaislus įvertindavo ir girdavo ne tik bendraamžiai, bet ir suaugusieji. Linkuvos apylinkėse (Pakruojo r.) piemenukus, kurie turėdavo tarškytes, medžiotojai kviesdavo būti varovais per medžioklę. Už dienos darbą jiems sumokėdavo du litus (LBM, b. 10395, l. 12). Dauguma piemenukų turėjo paties arba draugo padarytą tarškynę.

Meniškos prigimtį vaikai lipidė arba drožinėjo skulptūrinius žaislus. Menotyrininkas ir muziejininkas Paulius Galaunė (1931: 257) taip apibūdino medines naminių gyvulių figūreles, kurias išdrožė 14 metų piemenaitė Ona Vasiliauskaitė: „*Abi tos skulptūros padarytos su tokiu formos pajautimu, kad tik stebėtis reikia.*“ <...> *Gaila, labai gaila būtų, jeigu ir tai piemenaitėi – našlaitėlei likimas būtų toks beširdis ir neleistų išeiti į platų kūrybos kelią.*“ Kraštotyrininkas Balys Buračas rašęs apie dievdirbius pastebėjo, kad pirmieji jų darbai buvo moliniai ir mediniai žaislai, kuriuos jie sukūrė vaikystėje ganydami bandą (Buračas, 1998).

Naujų ir įvairesnių žaislų išmokdavo pasidaryti tie vaikai, kurie lankė mokyklą, skaitė knygas, vaikams skirtus laikraščius, priklausė jaunųjų ūkininkų, skautų ir kitoms vaikų organizacijoms. Per darbelių pamoką mokykloje vaikai išmokdavo padaryti žaislus iš įvairių medžiagų, panaudodami skirtingą techniką. Lakūnas, aviacijos istorikas Jonas Balčiūnas (g. 1922), lankęs Kirdonių k. (Biržų r.) pradinę mokyklą, prisiminimų knygoje papasakojo apie žaislinį lėktuvą, kurį drožė tada, kai perskaitė Č. Lindbergo knygą „Aš ir lėktuvas“. Susižavėję šia knyga ne tik berniukai, bet ir mergaitės drožė medinius lėktuvus, kuriuos atnešė parodyti mokytojui, o šis padarė medinių žaislų parodą. Jonas Balčiūnas rašo: „*Kokių tik čia nebuvo modelių. Nė geriausio konstruktoriaus vaizduotė nesugalvotų.*“ (Balčiūnas, 1993: 25). Mokinių darbų parodos mokykloje skatino vaikų kūrybingumą, ugdė jų darbinius įgūdžius (9 pav.).

Tarpukario metais daugelyje mokyklų vykdavo Kalėdų eglutės renginys, kuriam mokiniai ruošdavosi iš anksto: gamino popierinius ir šiaudinius eglutės žaislus, repetuodavo vaidinimą, į kurį pakviesdavo ateiti tėvus, jaunesnius broliukus ir sesutes. Kalėdų eglutė mokykloje turėjo įtakos valstiečiams, kurie nusižiūrėję į mokyklą, puošdavo vaikams eglutę namuose.

Valstiečių vaikai žaidė ir gamino žaislus tol, kol ganė gyvulius ir lankė mokyklą. Didžiausią įtaką socializacijai turėjo kaimo vaikų, piemenukų žaislai, kurie juos patys gamino ir dažniau žaidė komandinius, kolektyvinius

žaidimus palyginus su vienkiemyje gyvenančiais vaikais. Žaislai valstiečių vaikams padėjo anksti pasiruošti savarankiškam gyvenimui.

Amatininkų vaikai

Amatininko šeimoje mažus vaikus prižiūrėjo motina, seneliai, didesni vaikai. Tik pasiturintys tėvai, ar amatininkų šeima kurie abu dirbdavo, samdydavo auklę. Amatininkai skyrė daugiau dėmesio žaislams. Juos ne tik patys darydavo, bet kartais ir nupirkdavo. Kaip matome schemeje pirktinių žaislų iki trijų metų turėjo dvigubai daugiau amatininkų vaikų negu valstiečių (55,14% atvejų), žymiai daugiau 3-6 metų amžiaus grupėje (78,94% atvejų) ir beveik tiek pat 7-14 metų amžiaus grupėje (47,36% atvejų). Patys žaislų jie pasigamindavo kiek rečiau negu valstiečių vaikai (3-6 metų amžiaus grupėje 39,47%, 7-14 m. – 84,21% atvejų).

Kosto Aranausko (g. 1928) iš Valių k. (Šakių r.) tėvas buvo statybų meistras. Pateikėjo teigimu, amatininkai turėjo daugiau pinigų, juos lengviau uždirbdavo negu valstiečiai, todėl jie dažniau nupirkdavo vaikams žaislų (LBM, b. 9614, l. 15). Tiesa, buvo ir tokių amatininkų, kurie manė, kad žaislai vaikus lepina. Antanina Venslauskienė (g. 1900) iš Pakruojo pasakojo, kad jos tėvelis buvo stalius, šeima gyveno pasiturinčiai, tačiau tėvai vaikams retai nupirkdavo kokį žaislą (LBM, b. 10191, l. 12).

Daugiau žaislų turėjo vaikai, kurių tėvai gamino žaislus. Žaislininkas ir prekybininkas Kazys Barzdžius (g. 1867) iš Plungės apie 1930 m. darydavo ir parduodavo medinius, molinius ir skardinius švilpukus. Šių žaislų niekada netrūko jo vaikams, o vėliau ir anūkams (10 pav.).

Amatininkai taip pat kaip ir valstiečiai daugiau dėmesio skyrė mergaičių žaislams. Dauguma jų dar mažai mergaitei nupirkdavo pirmąją lėlę. Pasiturinčių amatininkų maži vaikai turėjo daugiau ir įvairesnių pirktinių žaislų palyginus su nepasiturinčių amatininkų vaikais.

Daugiau ir įvairesnių žaislų turėjo 3-6 metų amatininkų vaikai. Juos padarydavo ar nupirkdavo tėvai, taip pat patys pasidarydavo. Pasiturinčių amatininkų vaikai dažniau žaidė pirktiniais, o nepasiturinčių – namų darbo žaislų. Populiariausias žaislas mergaitei-lėlė, o berniukui medinis arkliukas ant ratukų arba pavažų.

Daugiausia medžiaginių lėlių turėjo siuvėjų dukros. Rašytojos Bronės Buivydaitės (g.1895) vaikystė prabėgo Svėdasų miestelyje (Anykščių r.). Tėvelis buvo siuvėjas, todėl ir mama, ir senelė, vėliau ir ji kartu su seserimis siuvo medžiagines lėles. Gražiausias lėles pasiūdavo vyresnioji sesutė Aliutė, kuri, anot rašytojos, „<.... > už visas daugiausia turi skuduriukų. Bet jai ir reikia: ji Genutės ir Steputės lėlėms siuva sukneles. Ir taip gražiai suraukia rankovytes, išpučia sijonukus, kad bobutė sako, bus gera kriaučka“ (Buivydaitė, 1969: 196).

Pasiturinčių amatininkų dukros turėdavo ir labai brangias, fabrikinės gamybos lėles. Antai puodžiaus Antano Šidlausko iš Panevėžio dukra turėjo pirktinę lėlę pagamintą Vokietijoje, kuri užmerkdamo ir atmerkdamo akis (LBM, b. 11204, l. 5). Tačiau ir kai kurie amatininkai labiau vertino vaikų darbą negu žaislus. Ona Grimskaitė (g. 1916) iš Pakruojo pasakojo, kad mama buvo siuvėja, tačiau lėlių jai nesiūdavo. Kartą ji tyčia sudaužė porcelianinę lėlės galvutę, kad mergaitė nežaistų, o dirbtų (LBM, b. 10191, l. 3).

Žiemą amatininkai mažus vaikus vežiodavo meistro padarytomis rogutėmis. Jie taip pat turėdavo geresnes medines pačiūžas palyginus su valstiečių vaikais, nes jų pavažas nukaldavo kalvis.

Nepasiturinčių amatininkų vaikai patys pasidarydavo sau žaislų. Dažniausiai jie turėjo tokių žaislų, koku amatu vertėsi jų tėvai. Pavyzdžiui, Boleslovo Urbštavičiaus (g. 1910) iš Daubovaičių k., (Panevėžio r.) tėvas buvo statybų meistras. Šeima neturėjo savo namų, keliavo iš vienos vietos į kitą ir gyveno ten, kur tėvas statė namus. Tėvas ne tik neturėdavo laiko, bet ir, anot B. Urbštavičiaus, „nelabai užsiimdavo su vaikais“ (LBM, b. 11230, l. 3). Tik kartą, darydamas roges, sukalė ir mažas rogutes. Patys vaikai susigalvodavo sau žaislų. Jeigu tėvas dirbdavo statines „bačkas“, tai iš medienos likučių pasidarydavo sau žaislų. Nepasiturintys amatininkai kaip ir valstiečiai retai nupirkdavo savo vaikams žaislų.

Pasiturintys amatininkai daugiau dėmesio skirdavo savo vaikams per šventes negu valstiečiai. Dauguma jų Kalėdų eglutę savo vaikams

puošdavo jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą, anot Antaninos Venslauskienės, Pakruojo miestelyje Kalėdų eglutę puošdavo pasiturintys amatininkai, o „*biedni jų neturėjo*“ (LBM, b. 10191, l. 12). Amatininkai papuošdavo Kalėdų eglutę ne tik namų darbo, bet ir pirktiniais žaislais, kurių atsiveždavo iš Rygos, Mintaujos, Petrapilio. Amatininkai, kurie puošė savo vaikams eglutę „pakviesdavo ateiti ir kartu pažaišti kitus miestelyje gyvenančius vaikus, su kuriais jų vaikai „*artimiau bendravo ir pasižino*“ (I bid., l. 13).

Kalėdų senis su dovanomis, kurias paruošdavo tėvai, taip pat dažniau lankė amatininkų negu valstiečių vaikus. Marijos Vasiliauskienės (1910) iš Platelių (Plungės r.) tėvai gyveno pasiturinčiai. Tėvelis dirbo kalviu. Jaunystėje jis gyveno Amerikoje, todėl buvo susipažinęs su tradicija palikti vaikams į batus sudėtas Kalėdų senio dovanas. M. Vasiliauskienė prisimena, kaip tėvelis per Kalėdas liepdavo vaikams už durų padėti batus, kuriuose kitą rytą jie dažnai rasdavo ir pirktinių žaislų (LBM, b.9039, l.18).

Pasiturinčių amatininkų vaikai turėjo pirktinių ir namų darbo žaislų, ir daugiau laisvo laiko žaisti, nes jie vėliau pradėdavo dirbti, todėl ilgiau žaidė palyginus su nepasiturinčių amatininkų vaikais. Pastarieji turėjo mažiau pirktinių žaislų, juos patys pasidarydavo, todėl žaislai padėdavo jiems anksčiau pasiruošti savarankiškam gyvenimui.

Vyresnių, 7-14 metų vaikų žaislams amatininkai, kaip ir valstiečiai, skirdavo mažiau dėmesio, manydami, kad jie patys gali jų pasidaryti. Tačiau pasiturintys amatininkai ir šio amžiaus tarpsnio mergaitėms nupirkdavo lėlę ar jai skirtų žaislų, berniukams-guminį arba odinį sviedinį. Nepasiturinčių amatininkų vaikai ganydavo gyvulius pas svetimus ūkininkus, todėl jie pasidarydavo tokius pat žaislus kaip valstiečių vaikai.

Amatininkų vaikų išmokdavo gaminti tokius žaislus, koku amatu vertėsi jų tėvai. Dažniausiai žaislus gamino žaislų meistrų vaikai. XX a. trečiame dešimtmetyje Šiaulių mieste medinius žaislus gamino drožėjas ir tekintojas Antanas Vilimas. Juos parduodavo ne tik Šiaulių, bet ir aplinkinių miestelių prekyvietėse. Kartu su tėvu medinius žaislus droždavo ir puošdavo du mokyklinio amžiaus berniukai, kuriuos B. Buračas vadino „broliai

Vilimukai“ (11 pav.) Apie 1930 m dievdirbiui ir medinių žaislų gamintojui Kaziui Jundului (g.1869) iš Telšių dirbti padėdavo dvi paauglės dukros. Kraštotyrininkas B. Buračas aplankęs šį meistrą namuose užrašė: „<...> *pats drožėjas daugiausia aptašo ir apdrožia dirbamą daiktėlį, o jo dvi mergaitės pabaigia dirbti, apdailina, išpjaustinėja ornamentais arba dažais išrašo*“ (VDKM, BBN 3555) (12pav.). Amatininkų vaikai ne tik gamino, bet ir padėdavo o savo tėvams parduoti žaislus turguje (13 pav.). XX a. ketvirtame dešimtmetyje Panevėžyje gyveno medinių žaislų meistras Klemensas Misiūnas (g.1885), kuris buvo aklas. Žmona ir trys dukros padėjo jam gaminti žaislus, kuriuos jis parduodavo vaikščiodamas po namus. Duktė Ksavera (g. 1925) būdama mokyklinio amžiaus nelankė mokyklos, nes lydėdavo tėvą kelionėse. Ji parodydavo žaislus, bendraudavo su pirkėjais, suskaičiuodavo ir tėvui atiduodavo gautus pinigus (Pliuraitė, 2001: 57).

Puodžių vaikai mokydavosi amato lipdydami molinius žaislus. Stasio Vilimo (g. 1929) iš Kuršėnų tėvelis buvo puodžius. Kartu su puodais jis parduodavo ir molinius švilpukus, kuriuos išmokė lipdyti ir savo vaikus. Pateikėjas kiekvieną dieną turėdavo nulipdyti ne mažiau 15 švilpukų ir tik tada jį tėvas išleisdavo į lauką pažaisti su draugais. Stasys Vilimas ne tik lipdė, bet ir padėdavo tėvui juos parduoti turguje. Už gautus pinigus tėvas ir sūnui nupirkdavo kokį jam reikalingą daiktą. ⁵Stasys Vilimas perėmė iš tėvo puodžiaus amatą ir visą gyvenimą lipdė molinius švilpukus, už kuriuos jau sovietmečiu buvo įvertintas ir vadintas „švilpukų karaliumi“ (Rumbinas S, Rumbinaitė R 2003:188). Daugelis puodžių vaikų savo gyvenimą susiejo su tėvų amatu. Tyrinėjęs puodžiaus amatą etnologas Juozas Kudirka (1969: 149) rašė: „*Prie darbo vaikai pratinosi iš mažens: lipdė švilpukus, žaisliukus ir kt. 10–12 m. paaugliai buvo tėvo pagalbininkai: ruošė molį, džiovino dirbinius, puošė, padėjo krauti į krosnį, degti ir kt. 12–14 metų sėsdavo prie varstoto, o 15–17 metų jau sukdavo puodus.*“

⁵ Užrašyta Kuršėnuose 2001 m.

Taigi amatininkų vaikai dažniausiai gamino su tėvų amatu susijusius žaislus, todėl galėjo perimti jų amatą, pasiruošti savarankiškam gyvenimui savo socialinėje aplinkoje.

Tarnautojų vaikai

Lyginant su valstiečių ir amatininkų šeimomis, tarnautojų šeimos buvo palyginti negausios. Šiose šeimose tarpukariu augo vidutiniškai tik 2-4 vaikai (Šeimų biudžetų tyrinėjimai, 1939:10). Dauguma tarnautojų skyrė daugiau dėmesio vaikų auklėjimui, todėl vertino ir pirkė jiems daugiau žaislų⁶. Kaip matome schemose visų amžiaus grupių, visi tarnautojų vaikai turėjo pirktinių žaislų (po 100%). Tai lėmė mažą poreikį juos patiems gaminti. Juos darė tik 20% 3-6 ir 40% - 7-14 metų vaikų. Tarnautojai parinkdavo tinkamus žaislus pagal vaiko amžių ir lytį, anot pedagogo Juozo Laužiko, tarnautojų „kultūringų inteligentų“ *“kūdikis turi vienokius žaislelius, antrų trečių metų vaikas kitokius, vėliau vėl kitokius. Visuomet turi šį tą, bet ne daug ir ne bet ką”* (Laužikas, 1934:47). Kiek kitaip negu valstiečiai ir amatininkai, tarnautojai skirdavo vienodą dėmesį ir mergaičių, ir berniukų žaislams.

Tarnautojo šeimoje mažus vaikus augino motina, seneliai, didesni vaikai, tarnaitė, kurią samdė pasiturintys tarnautojai. Tėvai parinkdavo tokius žaislus, kurie buvo reikalingi jų priežiūrai, fiziniam ugdymui, todėl jie mažiems vaikams pirkė barškučius, gyvūnų figūrėles sviedinukus. Pasiturintys tarnautojai dar mažai mergeitei nupirkdavo lėlę, minkštų žaislų (14-16 pav.). Žiemą mažus vaikus veždavo meistro padarytomis rogutėmis.

Pasiturintys tarnautojai jau patiems mažiausiems vaikams fabrikinės gamybos žaislais puošdavo Kalėdų eglutę, dovanodavo žaislus.

Panašius pirktinius žaislus turėjo ir 3-6 metų vaikai. Mergeitė žaisdavo su lėle, guminiu sviedinuku, minkštais žaislais, o berniukui nupirkdavo medinį arklį ant ratukų arba ant supynių, žaislinių ginklų (17-19 pav.). Žaidimams lauke su smėliu jie turėdavo pirktinių kibirėlių, kastuvėlių, o vandenyje plukdydavo fabrikinės gamybos gyvūnų formos žaislus. Žiemą juos

⁶ 1936-37 metų statistikos duomenimis, didėjant tarnautojų atlyginimui, didėjo jų išlaidos pramogų prekėms (Šeimų biudžetų tyrinėjimai 1939).

veždavo meistro padarytomis rogutėmis. Vaikų žaislams turėjo įtakos šeimos ekonominė padėtis, todėl vieni vaikai turėjo daugiau, kiti-mažiau pirktinių žaislų. Pasiturinčių tarnautojų vaikai žaisdavo su prabangiais iš užsienio atvežtais žaislais. Eleonoros Stavskytės (g. 1928) tėvelis buvo Radviliškio geležinkelio ruožo viršininkas. Eleonora vaikystėje žaidė su porcelianiniais žaisliniais indais, kuriuos jai tėvelis atvežė dovanų iš Čekoslovakijos (LBM, b.11075, l.1). Kazio Lozoraičio (g. 1929) tėvelis buvo valstybės tarnautojas. Broliai Kazys ir Stasys Lozoraičiai vaikystėje žaidė su Marklin firmos Vokietijoje pagamintu žaisliniu traukiniu, kurį jiems mama nupirko Berlyne, taip pat žaisliniais žirgais kinkyta karališka karieta su švininėmis tarnų ir kareivių figūrėlėmis, kurią tėvelis parvežė dovanų iš Londono (Jankevičiūtė, 2007:30) (20 pav.).

Tarnautojai Kalėdų eglutę papuošdavo ir pirktiniais, ir namų darbo žaislais, dovanodavo mažiems vaikams žaislus, kuriuos padėdavo po eglute (21 pav.) XX a. trečiame dešimtmetyje Lietuvos miesteliuose atsirado pirmieji privatūs ir religinių organizacijų įsteigti vaikų darželiai, kuriuos daugiausia lankė tarnautojų vaikai. Vaikų darželyje jie ne tik žaidė pirktiniais žaislais, bet ir mokėsi juos gaminti iš molio ar popieriaus. Daugiausia žaislų vaikai pagamindavo ruošdamiesi Kalėdų eglutės šventei, į kurią ateidavo ir tėvai. Jie papuošdavo vaiku karnavaliniais rūbais, žaislinėmis karūnomis, kuriuos padarydavo arba nupirkdavo.

7-14 metų tarnautojų vaikai mokėsi pradinėje mokykloje, vėliau progimnazijoje. Miestelyje arba kaime gyvenantys tarnautojų vaikai išvažiuodavo mokytis į kitą miestą, todėl į namus grįždavo tik per atostogas. Tarnautojų vaikams nereikėjo dirbti, todėl jie turėjo daugiau laisvo laiko, palyginus su valstiečių ir amatininkų vaikais. Tik pavieniai, nepasiturinčių tarnautojų vaikai vasarą ganė karves⁷. Pavyzdžiui, Onos Grikietytės (g.1920) iš Pašilupių (Šakių r.) tėvelis buvo valsčiaus viršaitis, tačiau šeima turėjo skolų, todėl vasarą visi vaikai ganė svetimų ūkininkų karves. Ona Grikietytė turėjo tik

⁷ 1936-37 metų statistikos duomenimis, vasarą dirbo tik 2, 5 % tarnautojų vaikų (Šeimų biudžtų tyrinėjimai 1939).

pirktinę lėlę, o kitus žaislus padarydavo tėvelis arba didesni berniukai (LBM, b.9614 l.11). Dauguma tarnautojų savo vaikams nupirkdavo įvairių žaislų, todėl tik pavieniai vaikai gamino žaislus nusižiūrėję į valstiečių ir amatininkų vaikų žaislus. Pavyzdžiui, Vytauto Stanikūno (g.1924) iš Pajuostės k. (Panevėžio r.) tėvelis dirbo Panevėžio savivaldybėje sekretoriumi. Šeima augino gyvulius, dirbo žemę. Vytautas vasarą per atostogas susitikdavo su piemenimis, iš kurių išmoko pasidaryti įvairių žaislinių ginklų⁸

Dauguma tarnautojų didesniems vaikams pirko žaislus, kurie lavino jų fizines ir protines galias: odinį sviedinį, dviratį pačiūžas, slides, šaškes, stalo žaidimus (22-23pav.). Kai kuriuos žaislus, pavyzdžiui, pirktines pačiūžas, turėjo tik pasiturinčių tarnautojų vaikai. Apie 1930 metus Papilio miestelyje (Biržų r.) tik vaistininko sūnus turėjo fabrikinės gamybos pačiūžas, apie kurias svajojo valstiečių ir amatininkų vaikai (LBM, b. 5741, l. 60). Kai kuriuos žaislų skirtumus atspindėjo tarpukario vaikų laikraščiai. Vienaime jų buvo atspausdintas trumpas pasakojimas apie neturtingos našlės sūnų, iš kurio medinių pačiūžų šaipėsi gimnazistai (Antrasis, 1936.2:23).

7-14 tarnautojų vaikai turėjo daugiau įvairių žaislų, ilgiau mokėsi, ilgiau žaidė, palyginus su valstiečių ir amatininkų vaikais, kuriems didesnės įtakos turėjo darbas. Jų žaislai palyginus su valstiečių ir amatininkų vaikais, nebuvo susiję su tėvų darbu ar užsiėmimu, todėl neturėjo jiems didesnės įtakos pasirenkant profesiją. Apie 1935 – uosius metus, kylant švietimo lygiui, augant ekonomikai šie skirtumai mažėjo. Skirtingų socialinių sluoksnių vaikai dažnai susitikdavo, kartu žaidė su tais pačiais žaislais.

I.3 ŽAISLO REIKŠMĖ TAUTINĖS TAPATYBĖS FORMAVIMUISI

XX a. pirmojoje pusėje modernėjančioje lietuvių kultūroje tautinis identitetas formavosi gyvai: viena vertus, buvo perimamas kultūrinis lietuvių paveldas, kita vertus, kuriama nauja lietuviška kultūra, atitinkanti laiko poreikius, savita ir išskirtinė. Pasak Auksuolės Čepaitienės, nuosekliai ieškota vaizdinių ir ženklų, kurių reikšmių simbolizmas identifikuotų tautinę bendriją

⁸ Užrašyta Rumšiškėse 2004 m.

ir užtikrintų jos narių kultūrinį integralumą (Čepaitienė, 2001: 215). Įdomu pastebėti, kad tautinės tapatybės formavimo projektuose atskiras dėmesys teko ir žaislams.

Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę ir po Pirmojo pasaulinio karo bei nepriklausomybės karų sustiprėjus Lietuvos Respublikos ekonomikai, susirūpinta ir žaislų pramone. XX a. ketvirtame dešimtmetyje Lietuvos rinkoje padaugėjo lietuviškų žaislų. Jų gamybą skatino Namų pramonės reikalų komisija įsteigta prie Žemės ūkio rūmų ir „Marginių“ kooperatyvas, kuris organizavo įvairių liaudies dirbinių gamybą ir pardavimą. „Ūkininko patarėjo“ žurnale daktaras Kazio Griniaus paskelbė straipsnį apie liaudies dirbinius, kuriuos galėtų gaminti amatininkai (Grinius, 1930:422-423). Jis siūlė amatininkams gaminti medinius (kūbus, trobesius, kaladėles, automobilius, karučius, kastuvus, grėblius, arklius, lėles, kareivius, meškinus, šautuvus ir kt) ir molinius(dūdeles) žaislus. 1931 m. Žemės ūkio rūmai kvietė amatininkus dalyvauti žaislų gamybos konkurse (Ūkininko patarėjas, 1:24-25). Konkurso taisyklės reikalavo, kad žaislai būtų saviti, originalūs, atitiktų lietuvišką skonį „tiek savo spalvomis bei jų suderinimais, papuošimais, tiek pačia savo išvaizda“. Konkurso organizatoriai siūlė amatininkams „iš mūsų gyvenimo“ semtis temų ir kurti žaislus, kurie vaizduotų žmonių tipus (lietuvis, žemaitis, čigonas, žydas), naminius gyvulius (karvė, ožka, arklys, šuo ir kt.), buities scenas (piemenaitė su žąsimis, žemaičių „Marė“, „Trys karaliai“, rugiapjūtės pabaigtuvės, vestuvės ir kt.), lengvai sudedamus gyvenamojo namo, klėties, varpinės modelius, vaizdus iš lietuvių pasakų, dainų, padavimų, taip pat pasirinkti kitas, pačių konkurso dalyvių sugalvotas temas. Žaislų konkurso rezultatai nebuvo plačiau paskelbti, tačiau menotyrininkės Lijanos Šatavičiūtės duomenimis, I-ąją premiją už žaislų projektus šiame konkurse pelnė dailininkas Bronius Murinas (Šatavičiūtė, 2004: 266). Žaislų gamyba buvo skatinama ir vėliau. Medžio meistras Petras Lukošius kvietė amatininkus gaminti medinius žaislus. Ūkininko patarėjyje paskelbtame kreipimesi „Į žaislininkus“, P. Lukošius rašė, kad medžio meistrai visada buvo ir geri žaislininkai, todėl siūlė jiems gaminti tokius žaislus, kuriuos gamina kaimo

piemenys: „dėžele su gyvate“, „lokius“, „garnius“ ir kitus, kad „tobulindami jų dirbimo būdą, raštus ir spalvas, sukurtume visai savitą žaislų tipą“ (Lukošius, 1932:10).

Nemažai medžio ir molio meistrų visoje Lietuvoje gamino žaislus „Marginių“ kooperatyvo užsakymu. Jie gaudavo iš kooperatyvo žaislų etalonus, medžiagas, iš kurių serijiniu būdu gamino lėles, žaislinius gyvūnus, ratukus ir kitus žaislus. XX a. ketvirtame dešimtmetyje žaislus „Marginiams“ drožė medžio meistrai, Domicelė Gaubienė ir Barbora Daugnorienė iš Stalgėnų (Plungės r.), Anicetas Puškorius iš Skaudalių k. (Kretingos r.), kiti vėliau žinomi tautodailininkai (Kairiūkšytė, 1970:224; LBM, b.6517, l.10). Amatininkų pagaminti žaislai buvo parduodami kooperatyvo krautuvėse, kurios buvo atidarytos Kaune, Vilniuje, Šiauliuose ir Panevėžyje (Šatavičiūtė, 2005:65). Molinius švilpukus lipdė puodžiai. Šių dirbinių įvairovei, kokybei, meniniam lygiui turėjo įtakos Žemės ūkio rūmų organizuojami kursai puodžiams, taip pat prie Meno mokyklos Kaune įkurta keramikos dirbtuvė, kur puodžius ir keramikos specialybės mokinius molio paslapčių mokė profesionalūs keramikai. XX a. ketvirtame dešimtmetyje Žemės ūkio rūmai organizavo liaudies dirbinių parodas, kuriose buvo galima pamatyti amatininkų pagamintų medinių ir molinių žaislų (Ūkininko patarėjas, 1930 10:424). Pedagogė Ona Norušytė „Marginių“ kooperatyvo pagamintais žaislais iliustravo savo knygelę „Žaidimas ir žaislas“, kurioje ragino pirkti savo krašto žaislus, rašydama: „kas tuos žaislus perka – remia savo krašto žmones ir duoda jiems darbo“ (2 pav.) (Norušytė, 1937: 34). Lietuviškų žaislų pavyzdžiai taip pat buvo eksponuojami ir pasaulinėse liaudies dirbinių parodose. 1937 metais pasaulinėje Paryžius parodoje buvo eksponuojami mediniai švilpukai, taip pat Viekšnių puodžių produkcija, kuri garsėjo moliniais švilpukais. Domicelės Tarabildienės sukurtos lėlės buvo eksponuojamos ir Paryžiaus, ir Berlyne 1938 metais vykusioje tarptautinėje amatų parodoje (Šatavičiūtė, 2002:291-315). Vis dėlto žaislai tarpukariu nebuvo atkreipę pakankamo tautodailės specialistų dėmesio. Nebuvo jis išskirti Antano Rūkštelės „Lietuvių tautodailė“ (Rūkštelė, 1929) ar Pauliaus Galaunės „Lietuvių liaudies mene“

(Galaunė, 1930). Tačiau „savito lietuviško žaislo paieškos“, kartu ir eksponavimas tarptautinėse parodose, rodo, kad ir žaislai tampa „aukštosios“ tautinės kultūros sfera, o perdirbama ne tik suaugusiojo iš kartos į kartą perimta meninė patirtis (šokiai, dainos, rūbai), bet ir mažo Lietuvos vaiko kūrybinės galios. Vaikas tapo lygiateisiu naujosios Lietuvos kūrėju, o „liaudiškų“ žaislų gamyba skatinama. Tą patvirtina ir to meto pedagogų darbai. Dar XX a. pradžioje pedagogai kalbėjo apie pirktinius žaislus. Daktaras Jonas Šliūpas (Šliūpas, 1908) knygelėje apie vaikų auklėjimą aptarė žaislus, kuriuos mažiesiems pirkdavo tėvai. Jis kritikavo tėvus, kurie skirdavo daugiau dėmesio berniukų žaislams negu mergaičių. J. Šliūpo nuomone, berniukai turėjo daugiau ir įvairesnių žaislų, todėl augo laisvesni. Mergaitėms pirkdavo tik lėles, todėl jos buvo ruošiamos vien šeimos gyvenimui, turėjo mažiau laisvės saviraiškai. Tuo tarpu, rašytoja Marija Pečkauskaitė (Šatrijos Ragana) (Pečkauskaitė, 2006) patarė motinoms nepirkti brangių žaislų, nes vaikai nesupranta jų vertės. Jos nuomone, vaikui reikia duoti įvairių medžiagų – „lentgalių, pagaliukų, skiautelių, siūlų, vinių, kad jis pats galėtų pasidirbti ką tinkamas ir tuo būdu jo vaizduotė ir gabumai išradinėti turėtų ką veikti“. Pedagogas Juozas Geniušas (Geniušas, 1930) manė, kad geriausi tie žaislai, kuriuos vaikas stebėdamas aplinką, klausydamas pasakojimų, skaitydamas knygas padaro pats, nes „toji medžiaga persilaužia per vaiko kūrybinę vaizduotę ir pasireiškia savotiškomis, pačio vaiko kombinuotomis priemonėmis“ (Geniušas, 1930:86). Mokytojas Viktoras Kamantauskas parašė specialiai berniukams skirtą knygą „Ir aš vyras“, kurioje aprašė įvairius žaislus ir žaidimų priemones, kurias berniukai gali pasidaryti ne tik sau, bet ir mažesniems vaikams (Kamantauskas, 1935). Lietuviškus žaislus populiarino periodiniai vaikams skirti laikraščiai ir žurnalai „Šaltinėlis“ (1906-1940), „Žiburėlis (1920-1944)“, „Žvaigždutė (1923-1940)“. „Vaikų žodis“ (1930-1933)“, kuriuose vaikai rasdavo žaislų pavyzdžius, jų aprašymą, piešinius arba brėžinius, kad patys galėtų pagaminti. Taip pat žaislų gamybos ir žaidimų mokyta ne tik mokyklose, bet ir už jų ribų – atgimstančios Lietuvos vaikų ir

jaunimo organizacijų organizuojamuose renginiuose, taip pat ir vis populiarėjančiose vasaros stovyklose (plg. Avižonis, 1933).

Lietuvos pedagogai taip pat rūpinosi užfiksuoti ir aprašyti kaimo vaikų žaislus ir žaidimus. Profesoriaus Jono Vabalo Gudaičio vadovaujamas pedagogų būrelis parengė ir išleido „Programą lietuviškiems žaislams ir žaidimams rinkti“ (Vabalas Gudaitis, metai nenurodyti:3-7), o mokytojas Karolis Dineika (parengė anketą, kuri buvo skirta aprašyti sportinius komandinius kaimo vaikų žaidimus (Būtėnas, 1925: 195-197). Tai rodo, kad jau tarpukariu buvo atkreiptas dėmesys į vaiko kultūrą, o jo kūryba, traktuota kaip liaudies kūrybos dalis, kurią reikia išsaugoti ir net semtis idėjų pramonei gamybai. Deja, stambesnių publikacijų Lietuvoje dar nebuvo parengta. Kita vertus, Lietuvoje XX a. pradžioje tautinės valstybės kūrimasis, ekonominių ir socialinių pasikeitimų spaudimas pradėjo klibinti ir ardyti tradicinę kultūrą. Valstietiškoji kultūra, A. Čepaitienės žodžiais tariant, ėmė trupėti į fragmentus, į pavienes dalis, patyrusias skirtingas lemtis (Čepaitienė, 2001: 251). Žaislų vaidmuo buvo dvilypis. Viena vertus, buvo kuriami ir saugomi lietuviški žaislai, kita vertus, moderni kultūra, augantys prekybiniai kontaktai ir kintanti kultūrinė aplinka (įvairių mašinų, prietaisų atsiradimas) lėmė žaislų europėjimą, dalis tradicinių žaislų buvo tiesiog paversti suvenyrais. Vis dėlto lėti urbanizacijos tempai ir šalies ekonominė situacija lėmė, kad Lietuvoje, ypač kaimuose, namų darbo žaislai dominavo ilgiau negu gretimose Europos šalyse – net iki XX a. vidurio (Pliuraitė, 2006: 204).

I.4 ŽAISLŲ KLASIFIKAVIMO PRINCIPAI

Tyrimo metu surinkto skaitlingo žaislų masyvo klasifikacija – tai savaime iškilęs šios disertacijos uždavinys. Klasifikacija siekta suvokti esamą masyvą ir kartu padėti ieškantiems konkretaus žaislo aprašymų ir tyrimų.

Kitų šalių žaislams skirtose knygose dažniausiai klasifikuojama chronologiniu žaislų raidos principu. Galima paminėti šiuos kaimyninių šalių tyrimus: lenkų žaislų istoriko Tadeušo Severino studiją „Lenkijos liaudies žaislai“ (Sewerin, 1960), čekų žaislų istoriko Emanuelio Herciko tyrimą

„Liaudies žaislai“ (Hercik, 1952). Chronologija grindžiamuose darbuose daugiausia dėmesio skiriama žaislų raidos istorijai, nuodugniau apibūdinant tik kai kuriuos žaislus. Minėtuose darbuose žaislai dar papildomai skirstomi pagal medžiagą, gamybos centrus, gamintojus, taip pat prekybos vietas, regioninį paplitimą. Vakarų Europos ir Amerikos žaislams skirtos studijos taip pat dažniau pagrįstos žaislų aptarimu pagal chronologinį laikotarpį: Karlas Groberis skirsto žaislus į priešistorinius, antikos, viduramžių, XVI-XIX amžių žaislus; Antonius Fraseris – į priešistorinius, graikų ir romėnų, viduramžių, renesanso, XVIII a., XIX a., slaugos žaislus iki I-ojo pasaulinio karo ir XX a. žaislus (Gröber, 1928; Fraser, 1966).

Kitas dažnas esamų žaislų klasifikacijų pagrindas – medžiaga, iš kurios žaislas pagamintas. Kaip papildomas klasifikavimo principas jis pasitelktas ne vienoje jau minėtoje studijoje. Kaip pagrindinis klasifikavimo principas jis naudojamas lenkų etnologės Teresos Levinskos parengtame kataloge „Lenkijos liaudies žaislai“ (Lewinska, 1980), baltarusio etnologo Michasio Ržavuckio knygoje „Baltarusių molinis žaislas“ (Ржавуцки, 1991), ukrainiečių etnologo Michasio Kompaneico knygoje „Ukrainiečių liaudies žaislai“ (Компанейць, 1980), rusų etnologės Tatjanos Perevezencevos darbe „Rusiški liaudies žaislai“ (ПЕРЕВЕЗЕНЦЕВА, 1980), menotyrininkės ir žaislų istorikės Galinos Dain knygoje „Rusiškas žaislas“ (Дайн, 1987).

Retesniais atvejais žaislai klasifikuojami pagal tai, ką jie vaizduoja. Antai estų etnologas Retas Piiri pateikia tokį žaislų skirstymą: gyvūnai ir paukščiai, lėlės, įrankiai, namų apyvokos daiktai (baldai, transporto priemonės, ginklai, darbo įrankiai), galvosūkliai (Piiri, 1989). O žaislų istorikas Leslė Daikenas žaislus klasifikavo ir pagal paskirtį: žaislai, kurie moko, žaislai, kurie juda, lėlės ir lėlių namai, žaisliniai kareiviai ir karo žaidimai, žaisliniai avinėliai, žaislai muzikos kūrinuose, knygoje, Velykų šventės žaislai (Daiken, 1953). Medinius liaudies žaislus, saugomus Slovėnijos muziejų fonduose, pagal paskirtį suskirstė slovėnų etnologė Eva Pančuhova. Ji suskirstė žaislus į dvi grupes: žaislai-imitacijos ir žaislai-priemonės (Pančuhova, 1988). Pirmai žaislų grupei ji priskyrė žaislinius baldus, darbo įrankius, garso ir muzikos

instrumentus, mėtymo ir šaudymo įrankius, žvėris ir paukščius, transporto priemones, judančius ir mechaninius žaislus, lėles. Antroje grupėje – žaislai, naudojami judriuose žaidimuose (žaisliniai sukučiai, rogutės ir vežimėliai mažiems vaikams, pačiūžos, supamieji arkliukai), taip pat žaislai, kurie lavina loginį mąstymą (galvosūkliai, stalo žaidimai).

Muziejininkai tvarkydami saugomų žaislų rinkinius, juos aprašydami ir pristatydami visuomenei, juos įvairiai klasifikuoja. Dr. Elvyda Lazauskaitė Lietuvos nacionalinio muziejaus rinkinio žaislus klasifikavo pagal paskirtį (2001: 8-50). Ji skyrė šias žaislų grupes: lėlės, baldai, gyvūnai ir paukščiai, namų apyvokos daiktai, darbo įrankiai, ginklai, judėjimo priemonės, malūnėliai.

Žaislo panaudojimu skirtinguose žaidimuose paremta archeologo Povilas Blaževičiaus pasiūlyta Lietuvos archeologinių XIII-XVII a. žaislų klasifikacija (Blaževičius, 2011). Autorius pirmiausia atskiria vaikų ir suaugusiųjų žaislus. Vaikų žaislai, pagal Blaževičiaus pasiūlytą klasifikaciją, skirstomi į šias grupes: karybos žaislai (ginklai), ūkinės veiklos žaislai (darbo įrankiai, transporto priemonės), namų apyvokos žaislai (buities reikmenys, indai), globos žaislai (antropomorfinės figūrėlės), pramogų žaislai (inertiniai), muzikos žaislai (idiofonai, aerofonai). Archeologinių žaislų klasifikacija parengta remiantis santykinai nedideliu žaislų kiekiu, kuris apsunkina klasifikavimą ir palieka daugiau vietos žaislo paskirties interpretacijai. Bet kuriuo atveju, Blaževičius, pasirinkdamas klasifikavimo pagal paskirtį principą, bando grąžinti žaislus į žaidimo situaciją. Aiškindamas, kaip vienas ar kitas žaislas galėjo būti naudojamas, jis rekonstruoja ir patį žaidimą.

Kadangi tarp disertacijoje tiriamų lietuviškų žaislų gausią grupę sudaro vaikų naudoti muzikos instrumentai, peržiūrėta visuotinai pasaulyje paplitusi Curto Sachso ir Ericho Hornbostellio muzikos instrumentų klasifikacija. Garsus skleidžiančių žaislų randame C.Sachso (tyrinėjusio ir lietuviškus muzikos instrumentus) veikaluose „Muzikos instrumentų istorija“ (1940) ir „Muzikos instrumentų vadovas“ (1966). Disertacijoje tiriamus garsą skleidžiančius žaislus randame prie pirmykščių žmonių instrumentų, kurie

priskiriami idiofonų grupei, kai garsas išgaunamas judinant ar trinant patį daiktą (barškučiai, būgnai, kriauklės) bei aerofonų grupei, kai garsas išgaunamas virpinant orą (ūžynės, švilpukai, vamzdeliai). Svarbu pastebėti, kad, anot autoriaus, šie instrumentai nebuvo skirti muzikavimui, o naudoti kaip signaliniai ir apeiginiai instrumentai per religines apeigas (Sachs, 1940: 34-52). Kalbėdamas apie ankstyvuosius instrumentus, muzikavimui skirtais instrumentais Sachsas laiko arfą, citrą, muzikinį lanką (Sachs, 52-59). Toks muzikos instrumentų skirstymas patvirtintų galimybę, garsą skleidžiančius žaislus, Sachso priskiriamus idiofoninių ir aerofobinių instrumentų grupėms, išlaikyti tarpinėje situacijoje: nepakelti jų į muzikos instrumentų rangą, bet, saugant jų garsinį išskirtinumą, toliau vadinti garsiniais žaislais. Marija Baltrėnienė ir Romualdas Apanavičius lietuvių liaudies muzikos instrumentus taip pat klasifikavo pagal garso sukėlimo šaltinį. Aptardami kleketą ir terkšlę, kurie priskiriami idiofonų grupei, ir aerofonų grupei priskiriamus medinius ir molinius, ypač figūrinius, švilpukus juos labiau siejo su piemenų naudotais instrumentais ir vaikų žaislais (Baltrėnienė, Apanavičius, 1991, p. 18-19, p. 88-89).

Susipažinus su esama žaislų klasifikacijų įvairove, kritiškai įvertinus specifines kiekvienos klasifikacijos sąlygas, kylančias iš tyrėjo turimos medžiagos ir tyrimu siekiamų tikslų, imtasi įvertinti savojo tyrimo medžiagos specifiką. Chronologinė klasifikacija netiktų, nes tiriami vieno laikotarpio žaislai. Klasifikacija pagal medžiagą nepakankama, nes medžiaga, kaip parodė lauko tyrimai, yra gana atsitiktinis dalykas, neatskleidžiantis vaiko interesų, nes jis tą patį žaislą gamino iš įvairių medžiagų. Etnologinio tyrimo metu žaislai buvo renkami kartu su pateikėjų prisiminimais, pasakojimais, kaip buvo naudojamas žaislas. Siekiant išsaugoti suriktų daiktų ir prisiminimų vieningumą, išsikeltas tikslas sukurti XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės lietuviškų žaislų klasifikaciją, paremtą vaikui esmine žaislo savybe, kuri labiausiai patraukia vaiko dėmesį: skleidžiamas garsas, žaislo judėjimas ar pati žaislo figūrėlė. Pagal tai visi iki šiol žinomi žaislai suskirstyti į garsinius (saviskambius, pučiamuosius ir styginius), judančius (inercinius,

traukomuosius, švytuoklinius, sukamuosius, riedančiuosius, žaislus ant sūpynių, malūnėlius, ginklus, transporto priemones) ir nejudančius žaislus (gyvūnus, darbo įrankius, namų apyvoką, baldus, pastatus ir statinius, lėles ir skulptūrėles, drabužius ir apavą, galvosūkius). Trys pagrindiniai skyriai atskleidžia mūsų žaislų specifiką ir įvairovę. Pagal išplėtojamą, naudojamą ir paplitimą visi trys išskirti žaislų skyriai yra lygiaverčiai. Tai laikytina klasifikacijos privalumu, išryškinančiu tiriamų žaislų specifiką. Reta tauta yra išsaugojusi lygiareikšmius judančių, o ypač garsinių žaislų masyvus.

Bet kuri klasifikacija susiduria su sunkumais. Tai atsitinka tokiais atvejais, kai žaislas gali būti siejamas su keliomis klasifikavimo grupėmis. Tokiais atvejais visuomet atsižvelgta į lauko tyrimų metu surinktus pateikėjų vertinimus apie žaislo paskirtį. Galima pateikti užlynės pavyzdį. Užlynė – tai žaislas ir judantis, ir skleidžiantis garsą: tik labai gerai įsukta užlynė pradeda ūžti. .C. Sachso sukurtoje muzikos instrumentų ir P. Blaževičiaus archeologinių žaislų klasifikacijose užlynė priskirta prie aerofonų grupės instrumentų. Šioje disertacijoje pateiktoje tradicinių lietuviškų žaislų klasifikacijoje užlynė priklauso judančių žaislų grupei, nes pateikėjų duomenimis, judesys buvo pirminė šio žaislo paskirtis. Čia pateikėme tik vieną pavyzdį, parodantį, kad žaislai buvo grupuojami taip, kaip pagal paskirtį juos naudojo vaikai.

**II. GARSINIAI ŽAISLAI (žr. knygoje: N. Pliuraitė Andrejevienė
„Lietuvos vaikų žaislai“, Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 49-111)**

II.1 SAVISKAMBIAI ŽAISLAI

II.1.1 Barškučiai

II.1.2 Tarškynės

II.2 PUČIAMIEJI ŽAISLAI

II.2.1 Figūriniai švilpukai

II.2.2 Pučiamieji vamzdeliai

II.3 STYGINIAI ŽAISLAI

III.3.1 Pūslinis lankas

III.3.2 Smuikas.

**III. JUDANTIEJI ŽAISLAI (žr. knygoje: N. Pliuraitė Andrejevienė
„Lietuvos vaikų žaislai“, Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 112-195)**

III.1 INERCINIAI ŽAISLAI

III.1.1 Ūžė

III.1.2. „Sparniukai“

III.1.3. „Žvirblis“

III.1.4. „Ožiukas“.

III.2 TRAUKOMIEJI ŽAISLAI

III.2.1. Žaislai traukomi virvute

III. 2.2. Žaislai su pagaliukais arba virvutėmis

III.3 ŠVYTUOKLINIAI ŽAISLAI

III.3.1. Pjovėjas

III. 3.2. Vištelės

III.4 SUKAMIEJI ŽAISLAI

III.4.1. Pjovėjai.

III. 4.2 Malūnėlis

III.5 RIEDANTIEJI ŽAISLAI

III.5.1. Sviedinys

III.5.2 Ritinys

III.5.3 Lankai ir ratukai

III.5.4 Žaislai su ratukais.

III.6 ŽAISLAI ANT SŪPYNIŲ

III.6.1 Arkliai ant sūpynių.

III.7 MALŪNĖLIAI

III.7.1 Vėjo malūnėliai

III.7.2 Vandens malūnėliai

III.8 GINKLAI

III.8.1 Svaidyklės

III.8.2 Lankai

III.8.3 Šautuvai

III.9 TRANSPORTO PRIEMONĖS

III.9.1 Riedantis sausumos transportas

III.9.2 Čiuožiantis sausumos transportas

III.9.3 Vandens transportas

III.9.4 Oro transportas.

IV. NEJUDANTIEJI ŽAISLAI (žr. knygoje: N. Pliuraitė Andrejevienė „Lietuvos vaikų žaislai“, Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 112-195)

IV.1 GYVŪNAI

IV.1.1 Paukščiai

IV.1.2 Naminiai gyvuliai ir miško žvėrys

IV.1.3 Ropliai

IV.2 DARBO ĮRANKIAI

IV.2.1 Medžio apdirbimo įrankiai

IV.2.2 Žemės dirbimo įrankiai.

IV.2.3 Javų nuėmimo, kūlimo, valymo ir malimo darbo įrankiai.

IV.2.4 Linų apdirbimo įrankiai

IV.2.5 Verpimo ir audimo įrankiai

IV.2.6 Skalbimo ir lyginimo darbo įrankiai.

IV.3 NAMŲ APYVOKA

IV.3.1 Indai

IV.3.2 Krepšiai

IV.3.3 Maisto gamybos įrankiai

IV.3.4 Taupyklės

IV.3.5 Dėžutės

IV.4 BALDAI

IV.4.1 Lopšiai

IV.4.2 Lovos

IV.4.3 Stalai

IV.4.4 Suolai

IV.4.5 Sofos

IV.4.6 Kėdės

IV.4.7 Spintos

IV.5 PASTATAI IR STATINIAI

IV.5.1 Gyvenamieji namai

IV.5.2 Namai „būdos“

IV.5.3 Ūkiniai pastatai

IV.5.4 Bažnyčios

IV.5.5 Malūnai

IV.5.6 Šuliniai

IV.5.7 Vartai

IV.6 LĒLĒS IR SKULPTŪRĒLĒS

IV.6.1 Lēlēs

IV.6.2 Skulptūrēlēs

IV.7 DRABUŽIAI IR APAVAS.

IV.7.1 Drabužiai

IV.7.2 .Apavas.

IV.8 GALVOSŪKIAI

IV.8.1 Mediniai galvosūkiai

IV.8.2 Vieliniai galvosūkiai

IV.8.3 Virveliniai galvosūkiai

IŠVADOS

1. XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo žaislai išsiskiria savo paskirties reikšmingumu: žaislo sąsaja su tam tikra žaidybine veikla keleriopai svarbesnė nei žaislo dekoratyvumas.
2. Žaislų klasifikacija pagal paskirtį parodė, kad Lietuvos kaime buvo paplitusios trys žaislų rūšys: garsiniai, judantieji arba nejudantieji – susiję su atitinkamos rūšies žaidimais.
3. Lietuvos kaime tiriamu laikotarpiu buvo paplitę namų darbo žaislai. Ir socialinis žaislų tyrimas parodė, kad valstiečių vaikai, kitaip nei amatininkų ir tarnautojų, pirktinių žaislų turėjo itin retai. Dėl didesnio ekonominio atsilikimo, valstiečių ūkio uždaro archajiški namų darbo žaislai ilgiausiai išliko Rytų Lietuvos regiono vietovėse.
Naminių žaislų gamybai buvo naudotos įvairios po ranka buvę medžiagos, todėl jie buvo paprasti, vienadieniai, nepatvarūs.
4. Lietuvos kaime pagrindiniai žaislų gamintojai buvo vaikai. Suaugusieji žaislus paprastai darydavo tik patiems mažiausiems. Tad XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės žaislų tyrimas praveria nepažintą to laiko žaidžiančio vaiko pasaulį, jo vaizduotę ir kūrybiškumą.
5. Žaislų gaminimo idėjas vaikai perimdavo vieni iš kitų arba buvo pamokomi suaugusių. Todėl vaikų gaminti žaislai yra tradicinės kultūros dalis. Kaimo vaikų žaislams būdingi archaiškos kultūros bruožai: apibendrintų, minimaliai realistiškai paryškintų formų figurėlės, santūri, formą paryškinanti jų puošyba; garsą sukeliantys žaislai, artimi ankstyvųjų kultūrų maginės paskirties daiktams.
6. Senųjų žaislų gamybos tradiciją tęsė ir kai kurie amatininkai, dažniausiai puodžiai ir dievdirbiai, todėl plito moliniai ir mediniai amatininkų žaislai. Amatininkų padarytiems žaislams taip pat buvo būdinga žaidybinė paskirtis, tačiau jie skirdavo daugiau dėmesio žaislo gamybos būdai, realistinėms figūrėlių formoms, puošybai, todėl jų

žaislai išsiskyrė ne tik patvarumu ir ilgaamžiškumu, bet ir gražumu. Tarpukario metais atsirado pirmieji nedideli žaislų gamybos centrai, daugiausia Žemaitijos regiono vietovėse – Kuršėnuose, Viekšniuose, Telšiuose, Kražiuose ir kt. Fabrikinės gamybos žaislai plačiau buvo žinomi tik Klaipėdos krašte, o visoje Lietuvoje jie išstūmė namų darbo žaislus tik po II-ojo pasaulinio karo.

7. Lietuvos kaime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje gyvavusi vaikų gaminamų žaislų kultūra buvo reguliuojama pačių vaikų poreikių ir galimybių. Tuo ji iš esmės skyrėsi nuo vėlesnių laikotarpių, kada namų darbo žaislus keitė pirktiniai, fabrikinės gamybos, vaiko žaislų kūrimą perėmė suaugusieji. Pastebėtina, kad tarpukaryje kilęs lietuviško žaislo kūrimo sąjūdis atgaivino tradicinius žaislus, bet jis jau negalėjo atgaivinti tradicijos, kada žaislus sau gamino patys vaikai.
8. Nepaisant XX a. ketvirtame dešimtmetyje kilusio „lietuviškų žaislų“ atgaivinimo sąjūdžio, kintanti ekonominė ir kultūrinė aplinka lėmė bendrą Lietuvos, o taip pat ir kaimo žaislų „europėjimą“, dalį tradicinių žaislų paversdama suvenyrais. Vis dėlto lėti urbanizacijos tempai ir šalies ekonominė situacija lėmė, kad Lietuvoje namų darbo žaislai dominavo ilgiau negu gretimose Europos šalyse – net iki XX a. vidurio.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Adomonis Juozas. 1966. *Dailioji keramika*. Vilnius: Liaudies meno rūmai.
2. Adomonis Tadas, Čerbulėnas Klemensas. 1987. *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, t.1 Vilnius: Mokslas.
3. Aleksa Konradas Juozas. 1932. *Lietuvos moteris sodietė*. Kaunas: Autoriaus leidinys.
4. Andrejevas Anatolijus, Morkūnas Eligijus. 1982. *Vėjo malūnai. Technikos paminklai Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas.
5. Anglickienė Laima. 2000. Vokietis lietuvių tautosakoje, *Liaudies kultūra*, 2:25-27.
6. Antanaitis Bronius. 1992. *Vaikystė Oreluose*. Vilnius: Alka.
7. Antrasis J. 1936. Medinės pačiūžos. *Šaltinėlis* 2:23-24.
8. Apanavičius Romualdas. 1991. Tradiciniai muzikos instrumentai ganymo papročiuose. J. Kudirka (sud.). *Lietuvių liaudies papročiai*, 206-234. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
9. Apanavičius Romualdas. 1992. Liaudies muzikos instrumentai ir instrumentinė muzika. Tyrimų objektas, *Liaudies kūryba*, 3:48-64. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
10. Ariès Philippe. 1973. *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Paris: Éditions du Seuil.
11. Avižonis Konstantinas. 1933. *Kaip stovyklauti. Pasirengimas stovykloms, stovyklų įrengimas ir stovyklavimas*. Kaunas: Skautų aidas.
12. Autorius nenurodytas. 1939. *297-nių darbininkų, tarnautojų ir valdininkų šeimų tyrinėjimo Lietuvoje 1936-1937 m. rezultatai*. Kaunas: Centralinis statistikos biuras.
13. Autorius nenurodytas. 1933. Kai ledas po kojomis. *Skautų aidas*, 12:16-17.
14. Autorius nenurodytas. 1956. Švilpynėlės. *Tarybinė moteris*, 4:20.

15. Autorius nenurodytas. 1930. Kauno apskrities namų pramonės ir liaudies meno dirbinių klausimu. *Ūkininko patarėjas*, 10:424-425.
16. Autorius nenurodytas. 1931. Parodykime ką galime pagaminti. *Ūkininko patarėjas*, 1:24-26.
17. Autorius nenurodytas. 1931. Šių metų parodos ir namų pramonės reikalai. *Ūkininko patarėjas*, 15:579-.
18. Balys Jonas. 1979. *Vaikystė ir vedybos*. Silver Spring, Md.: Lietuvių tautosakos leidykla.
19. Balčiūnas Jonas. 1993. *Tėviškės akimirkos*. Kaunas: Lietuvos technikos muziejus.
20. Balčiūnienė Violeta. 2003. Adutiškio turgus, I. Seliukaitė (red.). *Adutiškio kraštas*. Vilnius: Diemedis.
21. Baltrėnienė Marija, Apanavičius Romualdas. 1991. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*. Vilnius: Mintis.
22. Baltėnas Arūnas, Matulevičienė Saulė, Vaitkevičius Vyktintas. 2013. *Gervėčių Lietuva* [albumas]. Vilnius: R. Paknio leidykla.
23. Baltėnas Arūnas, Ivanauskaitė-Šeibutienė Vita. 2012. *Žemaičiai: gyvenimai ir šventės*. Vilnius: R. Paknio leidykla.
24. Basanavičius Jonas. 1936. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. *Lietuvių tauta*, 5:7-170.
25. Basanavičius Jonas. 2003. Levas lietuvių pasakose ir dainose. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
26. Basanavičius Jonas. 2003. *Levas lietuvių pasakose ir dainose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
27. Bartusevičius Vladas. 1983. *Liaudies meno baruose*. Vilnius: Vaga.
28. Batavičius Albinas. 2005. *Tauragės kraštas. Devynakiai. Karšuvos žemės kaimas*. Vilnius-Tauragė: Išleido Albinas Batavičius.
29. Benedict Ruth. 1959. *Patterns of Culture*. New York: Mentor.
30. Blaževičius Povilas. 2005. Žydiški lošimo vilkeliai Lietuvos archeologinėje medžiagoje, *Archaeologia Lituana*, 5:164-171.

31. Blaževičius Povilas. 2008. Vaikų žaislai ir žaidimai XIII-XVII a. Lietuvoje (remiantis archeologijos duomenimis), *Lietuvos archeologija*, 33:71-122.
32. Blaževičius Povilas. 2011. *Seniausieji lietuvių žaislai*. Vilnius: Nacionalinis muziejus, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai
33. Blin Olbert Danuta, Marciniak Maria. 2001. *Tradycyjne osrodki zabawkarskie w poludniowo- wschodniej Polsce*. CZ.I Mterialy muzeum budownictwa ludowego w Sanoku, 35:81-94. Sanok : Muzeum budownictwa ludowego w Sanoku.
34. Boduen de Kurenė-Erenkroicova Cezarija. 1992-1993. Kelios pastabos apie Vilniaus vaivadijos etnografiją. *Etnografija*, 2-3:113-141.
35. Bondy J. 1931. Žaislų pramonė. *Ūkininko patarėjas*, 11-442-443.
36. Brajinskienė Emilija. 1997 a. Vaiks šeimo, *Liaudies kultūra*, 3 :66-70.
37. Brajinskienė Emilija. 1997 b. Vaiks šeimo., *Liaudies kultūra* ,4: 64-71.
38. Bridgewater Allen. 1990. *The wonderful world of whiriligigs and wind chimnes*. USA: Blue Ridge.
39. Brikas Algimantas. 2003. Švilpukų karalius. *Šiaulių kraštas*, 11.14:12.
40. Bučmyte Jurate, Krajinskas Albertas. 1994. *Mythos, Symbol, gestaltung*. Galeris Kunsthandwerkerhof.
41. Bugailiškis Peliksas. 1935. Galvijų ganymas ir piemenų būklė, *Gimtasai kraštas*, 2: 266-273.
42. Buivydaite Bronė. 1969. *Pro vaikystės langą*. Vilnius: Vaga.
43. Buračas Balys. 1939. Dievdirbys Jonas Orvidas. *Naujoji Romuva*, 16: 353-355.
44. Buračas Balys. 1993. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis.
45. Buračas Balys. 1944. Dievdirbys Nikodemas Mockus, *Ateitis*, 68:3.
46. Buračas Balys. 1998. *Kryždirbystė Lietuvoje*. Vilnius: Vilspa.
47. Burneikaitė Salomėja. 2005. Lėlių teatro elementai lietuvių etninėje kultūroje, *Liaudies kultūra*, 3:25-33.

48. Butėnas Petras. 1925. Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa. Šiauliai: „Vilties“ draugijos leidinys.
49. Butrimas Adomas, Iršėnas Marius. 2002. *Lietuvos dailės istorija. Priešistorinė dailė*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
50. Čepaitienė A., Milius V., Šaknys Ž. (sud.) 2010. *Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyrius/Lithuanian Institute of History Ethnology Department*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
51. Čepaitienė Auksuolė. 2001. *Verpimas Lietuvoje*. Liaudies kultūros likimas. Vilnius: Diemedis.
52. Čepienė Irena. 2003. *Vaikų auklėjimas šeimoje prieš penkiasdešimt ir daugiau metų*. Seliukaitė I, Varkalienė L. (sud.). Kuršėnai, Klaipėda: S. Jokužio leidykla.
53. Čerbulėnas Klemensas. 1965. Lietuviškoji liaudies keramika, *Istorija*, 7: 141- 159.
54. Čiurlionienė Kymantaitė Sofija. 1935. Dvejopas pavojus. Ruzgas V. (sud.) *Vaikų auklėjimas*. Kaunas: Lietuvos vaiko draugijos leidinys.
55. Daiken Leslie. 1953. *Children's toys through the ages*. London: B. T. Batsford LDT.
56. Daugirdaitė Sruogienė Vanda. 1935. Apie žaidimus karu ir ginklais. Ruzgas V. (sud.) *Vaikų auklėjimas*. Kaunas : Lietuvos vaiko draugijos leidinys.
57. Daujotytė Viktorija. 2003. Poetinė daiktų fenomenologija. *Literatūros fenomenologija: Problemikos kontūrai*. Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla.
58. Daukantas Simonas. 1976. *Raštai*. Vilnius: Vaga.
59. Davainis-Silvestraitis Mečislovas. 1973. *Pasakos, sakmės, oracijos*. Vilnius: Vaga.
60. Domaniewska Kazimiera. 1937. Gry i zabawy. *Ethnographica*, 1:38-52.
61. Donelaitis Kristijonas. 1977. *Raštai*. Vilnius: Vaga.
62. Deiskiuvienė Živilė. 2001. *Tradicinė raguvių šeima ir vaikų auklėjimas*. Samavičius R (sud) Raguva. Vilnius: Versmė.

63. Dulaitienė-Glemžaitė Elvyra. 1958. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
64. Dundulienė Pranė. 1990. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius: Mokslas.
65. Dundulienė Pranė. 1991. *Lietuvių etnologija*. Vilnius: Mokslas.
66. Dundulienė Pranė. 2006. *Paukščiai senuose lietuvių tikėjimuose ir mene*. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas.
67. Erikson Erik H. 2004. *Vaikas ir visuomenė*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
68. Foley Dan. 1962. *Toys through the ages*. Philadelphia and New York: Chilton books publishers.
69. Fraser Antonia. 1966. *A history of toys*. London: Weidenfeld and Nicolson.
70. Fritzsche Karlewald, Bachmann Manfred. 1968. *An illustrated history of toys*. Edinburgh: Museum of Childhood.
71. Galaunė Paulius. 1931. Dievo apdovanota našlaitė. *Naujoji Romuva*, 11:257.
72. Galaunė Paulius. 1958. *Lietuvių liaudies menas*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
73. Galaunė Paulius. 1930. *Lietuvių liaudies menas*. Kaunas : L. U. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys.
74. Gellner Ernest. 1996. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai.
75. Geniušas Juozas. 1930. *Radijo pašnekesiai su mokytojais ir tėvais*. Kaunas: Spaudos fondo leidinys.
76. Gira Liudas. 1913. Didžioji Vilniaus paroda, *Šaltinis*, 48: 796.
77. Grinius Kazys. 1930. Naminės pramonės ateitis Lietuvoje *Ūkininko patarėjas*, 10:421-422.
78. Goodman Mary Ellen. 1970. *The culture of childhood*. NY: Childs eus views of society and culture.

79. Gomalevskis Petras. 1982. Aplankymas seniuko dėl brolių žemaičių ir lietuvių, Korsakas K ir kt. (red.) Lietuvių didaktinė proza, 206-211. Vilnius: Vaga.
80. Gricius Algirdas. 1942. Vaikų auklėjimas senovėje. *Gimtasai kraštas*, 5:98-107.
81. Grinevičienė Nijolė. 2002. Vaikystės žaidimai. Kaunas: Šviesa.
82. Grinius Kazys. 1930. Naminės pramonės ateitis Lietuvoje. Ūkininko patarėjas, 10:421-422.
83. Grober Karl. 1928. *Children's toys of bygone days*. New York: Frederick A Stokes Company.
84. Gučienė Giedrė. 1969. Mįslių kelias į vaikų auklėjimą. Gučas Alfonsas (sud.) *Iš Lietuvos pedagoginės minties istorijos*. Vilnius: Valstybinis V. Kapsuko un-tas. Pedagogikos ir psichologijos katedra.
85. Heywood Colin. 2001. *A History of Childhood. Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*. Cambridge: Polity Press.
86. Hercik Emanuel. 1952. *Folk toys*. Prague: Orbis.
87. Hillier Mary. 1965. *Pageant of Toys*. New York: Taplinger Publishing Co.
88. Holubovičiai Elena ir Vladimiras. 1941. Gedimino kalno Vilniuje 1940m. kasinėjimų pranešimas. *Lietuvos praeitis*, 1:675-676.
89. Huizinga John. 1967. *Homo ludens. A study of the play-element in culture*. Boston: Beacon Press.
90. Jacėnaitė Genovaitė. 1958. Kuršėnų keramika. *Meno saviveikla*, 1:16-19 Vilnius: Respublikiniai liaudies kūrybos namai.
91. Jacėnaitė Genovaitė. 1987. Kuršėnų puodžių tradicijos: 60-78, *Meno verslai*. Kaunas: Šviesa.
92. Jackson Nevill. 1908. *Toys of other day*. New York, London: "Country life" LTD.
93. Jackson Michael. 1996. Things as they are. New directions in Phenomenological Anthropology. Bloomington: Indiana University Press.

94. Jankevičiūtė Giedrė. 2007. Apie Lozoraičius, Matulaičius ir vaikystės Lietuvą. *Artuma*, 1: 28-30.
95. Jankowska Janina. 1922. *Zabawka. Poludnie. Zeszyt*. 3:25-29. Wilno: Wydawnictwo Wilenskiego Tow. Artystow Plastykow.
96. Jasiūnaitė Stasė. 1987. *Gyvenimo apysaka*. Vilnius: Vaga.
97. Jarovaitienė Renata. 1994. Žaidimo ir žaislo raida Mažojoje Lietuvoje ir Klaipėdos krašte, 34-36. *Mažosios Lietuvos istorija ir etnografija*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla ir spaustuvė.
98. Jarovaitienė Renata. 2002. Žaidimo teoriniai pagrindai nepriklausomoje Lietuvoje 1918-1940. *Pedagogika*, 62:134-140.
99. Jovaiša Eugenijus. 1992. Dauglaukio plokštinis kapinynas, 95-99 *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990-1991* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
100. Jucevičius Liudvikas Adomas. 1959. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
101. Jucewicz L. A. 1839. Gry i zabawy ludu litewskiego na zmudzi. *Tygodnik Petersbursk*, 217-218.
102. Jurkštas Vytautas. 1966. Seniausias molinukas. *Mokslas ir gyvenimas*, 8:43.
103. Jurkštas Vytautas. 1982. Bubių piliakalnio švilpynėlės. *Raudonoji vėliava*, 09.02:3.
104. Kairiūkštytė Kazimiera. 1970. Meniniai medžio dirbiniai ir tapyba Stakliškių, Skaudvilės ir Plungės apylinkėse 212-215, *Kraštotyra*. Vilnius: LTSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija.
105. Kaljuvee Lepp. 1964. *Eesti Rahvaparaseid Manguasju*. Tartu: Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum.
106. Katkus Mikalojus. 1965. *Raštai*. Vilnius: Vaga.
107. Keimeris. 1959. *Lietuvių kalbos žodynas*, 5:489.
108. Katkus Mikalojus. 1989. *Balanos gdynė*. Vilnius: Vaga.
109. Kirdienė Gaila. 2000. *Smuikas ir smuikavimas lietuvių etninėje kultūroje*. Vilnius: Kronta.

110. Komantauskas Viktoras. 1935. *Ir aš vyras! Pramogų ir darbelių knyga berniukams*. Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos leidinys, Nr. 623.
111. Končius Ignas. 1996. *Žemaičio šnekos*. Vilnius: Vaga.
112. Korkiankangas Pirjo. 1990. Work and Play in Lives of Country Children. – *Ethnologia Scandinavica*, 20, 85–94.
113. Kudirka Juozas. 1969. Kaip buvo mokomasi puodžiaus amato, 149-153, Vaitkevičius B. (sud.) *Kraštotyra*. Vilnius: Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija.
114. Kudirka Juozas. 1973. *Lietuvos puodžiai ir puodai*. Vilnius: Mintis.
115. Kudirka Juozas. 1993. *Lietuvių sportiniai žaidimai*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
116. Kudirka Juozas. 2000. Čekoniškių arkliukai, *Etnografija* 4-10:56-57.
117. Kuzmienė Marija. 1986. Vaikų auginimas ir auklėjimas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje 86:94, N. Vėlius (red.) *Upytė*. Vilnius: Mintis.
118. Laniauskaitė Janina. 1977. Lietuvos valstiečių kinkomasis vasaros transportas 139-197, V.Morkūnas (red.) *Valstiečių lininkystė ir transportas*. Vilnius: Mokslas.
119. Lasickis Jonas. 1969. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Vilnius: Vaga.
120. Lazauskaitė Elvyda. 2001. Žaislų rinkinys Lietuvos nacionaliniame muziejuje, *Etnografija* 11:8-48.
121. Laužikas Jonas. 1934. Žaislai kaip auklėjimo ir savišvietos priemonė. 45-53 Nemeikšaitė M. (sud.) *Lietuvos vaikas*. Kaunas: Lietuvos vaiko draugija.
122. Leonas Petras. 2005. Raštai. T. 3 Vilnius: Teisinės informacijos centras.

123. Lepneris Teodoras. 2003. Prūsų lietuvis, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. XVII a. 3:333-368. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
124. Lewinska Teresa. 1980. *Polska zabawka ludowa*. Warszawa: Panstwowe muzeum Etnograficzne w Warszawie.
125. Lewinska Teresa. 1984. *Les jouets populaires de Pologne-hier et aujourd'hui*, International journal of early childhood 16,1:20-23.
126. Lingvevičius Leonas. 2005. *Sudiev, senove!* Vilnius: Homo Liber.
127. Liulevičius Vincentas. 1974. *Lietuvių tautos ir valstybės istorija*. Chicago: JAV lietuvių bendruomenės švietimo taryba.
128. Lukošius Petras. 1932. Į žaislininkus, *Ūkininko patarėjas* 45:10.
129. Maksimaitienė Ona. 1996. *Atsiminimai: iš mokytojos dienoraščio*, Vilnius: Margi raštai.
130. Martinaitis Marcelijus, Žemaitytė Zita. 1987. *Ipolitais Užkurnys*. Vilnius: Vaga.
131. Martinaitis Marcelijus. 1994. Lietuvių mediniai dievai, *Menotyra* 1:25-31
132. Marcinkevičienė Nijolė, Mukaitė Loreta, Vakariniene Audronė. 2003. *Kupole rože. Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
133. Mašiotas Pranas. 1993. *Kai knygas draudė*. Kaunas: Šviesa.
134. Mead Margareth. 1993. Ankstyvųjų kultūrinio perdavimo formų sąlygos, *Liaudies kultūra* 6:41-45.
135. Merkienė Irena Regina. 1997. Lietuvių etninės kultūros poslinkiai Seinų ir Punsko krašte 26-35, *Etninė kultūra atkurtoje Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Lygė.
136. Merkienė Irena Regina. 1998. Lietuvininkų pirštinės, *Lietuvos etnologija* 3:17-117
137. Merkys Vytautas. 1994. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864-1904*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

138. Mickevičius Juozas. 1933. Žemaičių vestuvės, *Mūsų tautosaka* 7:7-125. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
139. Miknevičienė Teodora. 1959. Ugdykime liaudies keramiką, *Meno saviveikla* 5:20-21.
140. Milius Vacys. 1983. Medžio apdirbimo amatininkai 43-90, V. Morkūnas (red.) *Valstiečių verslai*. Vilnius: Mokslas.
141. Mikškaitė Čičiurkienė Regina. 2007. *Piemenavimas Švenčionių krašte XX a.* Švenčionys: Firidas.
142. Mončys Antanas. 1994. Lyg kitaip ir nebūtų galėję būti, *Kultūros barai*. 7:28-29.
143. Murdock George Peter and others. 1982. *Outline of Cultural Materials*. New Haven, Connecticut: Human Relations Area Files.
144. Mur. (Murinas) Bronius. 1937. Kelkime savąją žaislų pramonę, *Amatininkas* 6:94.
145. Murinas Bronius. 1932. Praktiški žaislai, *Ūkininko patarėjas* 51:7.
146. Murinas Bronius. 1938. Dailės darbai pradinėje mokykloje *Pedagogikos metraštis* 2:170-217.
147. Murray Patrick. 1968. *Toys*. London: Studio Vista.
148. Muzikos instrumentai. 1981. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 8:53.
149. Nakaitė Laima. 1964. Miniatiūrinės IX-XIII amžių įkapės Lietuvoje, *Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai, Serija A*, 2(17):53-73.
150. Nėnienė Inga. 2006. *Didžiosios skaros Lietuvoje: kaimo ir miesto kultūrų sąveika*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
151. Norušytė Ona. 1937. *Žaidimas ir žaislas*. Kaunas: „Naujosios Vaidilutės“ leidinys
152. Pančuhova Eva. 1988. *Drevėne ludovė hračky*. Martin: Vydavatelstvo Osveta.
153. Paukštytė Rasa. 1995. Gimtuvės: 396-441. Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis.

154. Pečkauskaitė Marija/Šatrijos Ragana. 2006. *Motina auklėtoja*. Kaunas: Leidybos ir informacijos centras „Už gyvybę“ ARx Baltica.
155. Perkovskis Juzefas. 1999. *Žemaičių liaudies meno ornamentas: forma ir simbolika*. Vilnius: Dailės akademijos leidykla.
156. Petrulis Juozas. 1986. Medžio drožėjai 83-86, N. Vėlius (red.) *Upytė*. Vilnius: Mintis.
157. Pietsch Richard. 1982. *Fischerleben auf der Kurischen Nehrung*. Berlin: Verlag Ulrich Camen.
158. Piiri Reet. 1989. Eesti Manguasjad. Tallin: Eesti NSv Riiklik kultuurikomitee ja Eesti Rahva muuseumi Valjaanne.
159. Pliuraitė Nijolė. 1989. Žaislai ir žaidimų priemonės. Merkienė R (sud.). *Lietuvos kaimo papročiai. Etnografinių klausimų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos Mokslų akademijos Istorijos institutas. 16-19.
160. Pliuraitė Nijolė. 1990 a. Mechaniniai žaislai Lietuvoje Milius V. (red.) ir kt. *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*: 104-113 Vilnius: LMA Istorijos institutas.
161. Pliuraitė Nijolė. 1990 b. Riedantieji vaikų žaislai Lietuvoje. Milius V (red.) *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*: 97-104.
162. Pliuraitė Nijolė 2004. Medžio drožėjas Juozapas Raibužis: 684-694 Misius (red.) *Kvėdarna*. Vilnius: Versmė.
163. Pliuraitė Nijolė. 1991. Apie lietuvių žaislinį arkliuką, *Liaudies kultūra* 6:17-21.
164. Pliuraitė Nijolė. 1993. Žaislų meistras Mykolas Strioga, *Liaudies kultūra* 1:31-34.
165. Pliuraitė Nijolė. 1999. Vaikų žaislai XX a. pirmoje pusėj 428-442, V. Mačiekus ir kt. (red.) *Plateliai*. Vilnius: Versmė.
166. Pliuraitė Nijolė. 2001. Lietuviškų žaislų kūrėjas Klemensas Misiūnas. *Etnografija* 11: 56-64.
167. Pliuraitė Nijolė. 1995. Žaislai ir kai kurios žaidimų priemonės: 320-338, V. Mačiekus (sud.) *Dieveniškės*. Vilnius: Mintis.

168. Pliuraitė Nijolė. 2006: „Žaislai kaimo kultūroje“, *Lietuvos etnologija*, 5, 189-208.
169. Pliuraitė Nijolė. 2008. Žaislas vaiko socializacijoje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, *Acta Humanitarica universitatis saulensis* 5:338-350.
170. Poškienė Ona. 1935. Žaislai ir jų reikšmė, *Motina ir vaikas* 12:1-4.
171. Provenzo Eugene F, Provenzo Baker Asterie. 1979. *Easy – to make old fashioned toys*. New York : Dover Publications, INC.
172. Puškorius Arūnas. 2004. Archeologinių odinio apavo radinių tyrimo Lietuvoje apžvalga, *Lituanistica* 59:47-55.
173. Račiūnaitė Rasa. 2002. *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje. Gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga – XX a. vidurys)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
174. Reklaitis Povilas. 1991. Lietuvos gyventojų tipai 16 a. grafikoje, *Etnografija* 1:88-97.
175. Rimantienė Rimutė. 1984. *Akmens amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo.
176. Rimantienė Rimutė. 1995. *Lietuva iki Kristaus*. Vilnius: Dailės akademijos leidykla.
177. Rimkūnas Petras. 1994. *Kiemenu kaimas*. Vilnius: Atkula.
178. Rimkus Vytenis. 1973. Puodžių puodžiaus „firma“, *Kultūros barai* 6:26-29.
179. Rimkus Vytenis. 2003. Puodžių sostinė: 307-320 I. Seliukaitė, L. Varkalienė *Kuršėnai*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla.
180. Rosaldo M., Lamphere I. (eds.). 1974. *Woman, Culture and Society*. Stanford : Stanford University Press.
181. Rumbinas Stasys, Rumbinaitė Raimonda. 2003. *Šimtas gyvenimų ir tūkstančiai darbų*. Šiauliai: Saulės delta.
182. Rūkštelė Antanas. 1929. *Lietuvių tautodailė*. Kaunas. Lietuvių Dailės draugijos leidinys.
183. S. Š. 1937. Kelkime savąją žaislų pramonę, *Amatininkas* 6:94.

184. Sabaliauskienė Rožė. 1972. *Prie Merkio mano kaimas*. Vilnius: Vaga
185. Sachs Curt 1940. *The history of musical instruments*. New York (N.Y.) : Norton
186. Sachs Curt. 1966. *Handbuch der Musikinstrumentenkunde*. Leipzig:VEB Breckopf & Hartel.
187. Sarcevičienė Jolita. 2003. Vaikas XVI-XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: galimi auklėjimo ir socializacijos modeliai. *Menotyra* 2:4-10.
188. Seweryn Tadeusz. 1960. *Polskie zabawki ludowe*. Warszawa: Wydawnictwa artystyczne i filmowe.
189. Simonaitis J. 1937. Lėlių gamyba, *Amatininkas* 19(161):272.
190. Suttonn Smith Brian. 1986. *Toys as culture*. New York, London:Garden Press.
191. Ščesnulevičius Kazimieras. 1938. Kaimo piemenys ir ganymas Valkinų apylinkėje, *Gimtasai kraštas* 3-4:368-375.
192. Seymour-Smith Charlotte. 1987. *Macmillan Dictionary of Anthropology*. London and Basingstoke: Macmillan press LTD.
193. Slaviūnas-Slavinskas. 1939. Lankas – pirmykštis lietuvių muzikos instrumentas, *Gimtasai kraštas* 1:525- 531.
194. Slaviūnas Zenonas. 1958. Maži piemenėliai didi vargdienėliai. *Senosios vaikų tautosakos rinkinys*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
195. Statkevičius Vladas. 1992. *Šilališkiai. Darbai ir papročiai*. Vilnius: Mokslas.
196. Statkevičius Vladas. 1994. Šilalės krašto tautodailininkai, S. Skrodenis (red.) *Šilalės kraštas*. Vilnius: Lietuvos kraštotyros draugija.
197. Steponaitis Vytautas. 1956. *Lietuvių liaudies žaidimai ir pramogos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

198. Steponavičienė Daiva. 2002. Muzikinis gyvenimas Vilniaus žemutinėje pilyje Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai *Istorija*. LII:24-38.
199. Strolis Liudvikas. 1937. Vieکشنیų keramikus pasekė ir latviai, *Amatininkas* 13-14:193-194.
200. Šaknys Žilvytis Bernardas. 2001. *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje-XX a. pirmoje pusėje. Jaunimo vakarėliai*. Vilnius: Diemedis.
201. Šatavičiūtė Lijana. 2002. Lietuvos taikomoji dailė tarptautinėse tarpukario parodose (1937-1939) *Kultūrologija* 9:291-315.
202. Šatavičiūtė Lijana. 2007. Stiliaus varžtuose: tautinės tapatybės paieškos tarpukario namų pramonės dirbiniuose, *Menotyra* 14:2:20-31.
203. Šatavičiūtė Lijana. 2005. „Marginių“ kooperatinės bendrovės produkcija 1930–1941m.: tautinio autentiškumo problema: 63-82. *Vilniaus dailės akademijos darbai*, kn. 38: *Dailės parafrazės. XX amžius*, Vilnius, 2005, p. 6.
204. Šliūpas Jonas. 1908. *Koks privalo būti vaikų auginimas ir auklėjimas*. Chicago: Turtu ir spauda Lietuvos.
205. Šidiškienė Irma. 2005. *Būti lietuve: etninio stiliaus apranga XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Versus Aureus.
206. Šimonytė-Žarskienė Rūta. 2003. Skudučiavimas šiaurės rytų Europoje. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
207. Šiurkus J. 1938. Reikia žaislininkams mokyklų ir kursų, *Amatininkas* 8:124-125.
208. Šviedrys Ed. 1937. Žaislai. Patys jų pasigaminkime, *Amatininkas* 8:241.
209. Tarnauskaitė-Palubinskienė Vida. 2009. Kanklės lietuvių etninėje kultūroje. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
210. Tautavičius Adolfas. 1991. *Vilniaus žemutinės pilies archeologiniai radiniai. Vilniaus žemutinės pilies rūmai. 1989 m. tyrimai*. Vilnius: Lietuvos MA Istorijos institutas.

211. Thiele Rudiger, Haase Konrad. 1988. *Teufelsspiele Funf hollische Audienzen um Geist Gewinn und Gluck*. Leipzig Jena Berlin: Urania Verlag.
212. Ulčinskas Vladas. 1995. *Raitininkų kaimas (1850-1950)*. J. Mardosa (red.). Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
213. Urbanavičius Vytautas. 1979. Jakštaičių senkapis: 122-151. *Lietuvos archeologija*. Vilnius: Mokslo.
214. Uzemeckaitė-Moissiejevienė Sofija. 1931. Lietuviškos lėlės, *Naujoji Romuva* 37:880.
215. Vabalas Gudaitis Jonas. Metai nenurodyti. *Programa lietuviškiems žaislams ir žaidimams rinkti*. Kaunas: Lietuvos vaiko draugijos leidinys.
216. Vaicekuskas Arūnas. 2008. Lietuvių vaikų šventės. Kaunas: Šviesa.
217. Vaitiekūnas Vincas. 1935. Piemenų žaidimai .*Gimtasai kraštas* 5:247-250.
218. Valančius Motiejus. 1972. Raštai. T. 1. Vilnius: Vaga.
219. Valančius Motiejus. 1989. Pamokslas apie pramogas. *Krantai* 6:247-250.
220. Vasiliauskas Romanas. 2006. *Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas*. Vilnius: VPU leidykla.
221. Vasiliauskas Romanas. 1972 a. Vaikų socializacijos pakopos lietuvių valstiečių šeimoje: 59-67. Laužikas J. (sud.) *Individo socializacija ir šeima* Vilnius: ?
222. Vasiliauskas Romanas. 1972. *Darbinis vaikų auklėjimas*. Milius V. (sud.) *Kernavė* Vilnius: Vaga 220-231.
223. Vasiliauskas Romanas. 2001. Ugdymo tikslai ir uždaviniai lietuvių liaudies pedagogikoje, *Pedagogika* 53: 131-136.
224. Vasiliauskas Romanas. 1980. Darbinio auklėjimo būdai valstiečio šeimoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia). *Pedagogika* 15:3-23.

225. Vasiliauskas Romanas. 1989. Vaikų moralinis auklėjimas ir skatinimas prie darbo Varėnos rajono valstiečių šeimoje.182-186. Milius V. (sud.) *Dubičiai*. Vilnius: Mintis.
226. Vėlius Norbertas. 1987. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius: Vaga.
227. Vyšniauskaitė Angelė. 1964. Šeimos buitis ir papročiai. *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.448-526
228. Vyšniauskaitė Angelė. 1971. Vaikų auginimas XIX a. pabaigoje – XX a.: 200-206, *Dubingiai*. Vilnius: Vaga.
229. Vitauskas Adomas. 1937. Vaikų gimdymas ir auginimas Padubysio apyl., *Gimtasai kraštas* 1:65-72.
230. Vitauskas Adomas. 1937. Vaikų auginimas Padubysio val., *Gimtasai kraštas* 2-4:126-132.
231. Vitauskas Adomas 1938. Liaudies technika ir išmislas. *Gimtasai kraštas* 1-2: 237.
232. Vitauskas Adomas. 1940. Moliniai žaislai, *Gimtasai kraštas* 2:161-162.
233. Vitauskas Adomas. 1940. Senovės piemenų muzikos instrumentai, *Gimtasai kraštas* 2:145-150.
234. Vydūnas. 1999. Mano tėvynė. Kaunas-Čikaga: Akademinio skautų sąjūdžio Vydūno fondas.
235. Volkaitė Kulikauskienė Regina, Luchtanas Aleksejus. 1979. Narkūnų senkapio 1976 m. tyrinėjimai: 101-111. *Lietuvos archeologija*. Vilnius: Mokslas.
236. Vorslavas Z. 1940. Išmerk grandinėlę, *Vyturys* 10:158.
237. White Gwen. 1971. *Antique Toys and their Background*. New York: Arco.
238. Znamierowska Pruffer Marija. 1942. Magiški daiktai muziejuose ir jų sistematika, *Gimtasai kraštas* 30:119-123.

239. Žilevičius Rimantas. 1968. Skamba puodas kaip varpas, *Kultūros barai* 1:43-45.
240. Žmuidzinavičius Antanas. 1961. *Paletė ir gyvenimas*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
241. Žulkus Vladas. 1999. *Palangos istorija*. Klaipėda: Libra Memelensis.
242. Бартрам Николай. 1912. *Игрушка ее история и значение*. Москва: Типография Т-ва И. Д.Сытина.
243. Бартрам Николай. 1913. Игрушки и игрушечное производство. *Энциклопедический словарь*. Т.21. Москва: Т-ва "Бр. А. и И. Гранатъ.
244. Блинов Геннадий. 1977. Чудо - кони, Чудо - птицы. Москва: Детская литература.
245. Гаус Геннадий. 1989. Игрушки. Материальная культура. *Свод этнографических понятий и терминов*. Москва: Наука.
246. Дайн Галина. 1987. Русская игрушка Москва :Советская Россия.
247. Компанейць М. Українська народна іграшка. 1980. Львов: Музей етнографії та художественого промислу АН УРСР
248. Кон Игорь 1988. Ребенок и общество (историко-этнографическая перспектива). Москва: Наука.
249. Липс Юлиус .1954. Происхождение вещей. Москва: Издательство иностранной литературы.
250. Меад Маргарет. 1988. *Культура и мир детства*. Москва: Наука.
251. Можаяева Екатерина. 1976. *Русские игрушечные кони*. Москва: Советская Россия.
252. Оршанский Лев. 1912. Исторический очерк развития игрушек и игрушечного производства на Западе и в России. Н. Балтрам (ред.) *Игрушка .ее история и значение* 3-65.Москва: Издательство Т-во. И. Сытина.

253. Оршанский Лев. 1923. *Игрушка*. Москва, Петроград. Государственное издательство.
254. Перевезвенцева Т. Русская народная игрушка. *Художественный педагогический музей игрушки*. Академия педагогических наук СССР
255. Ржавуцки Михась. 1991. Белоруская глиняная цапка. Минск: Полымия.
256. Розова Людмила. 1970. Богородская игрушка и скульптура. Москва: Планета.
257. Тайлор Эдуард. 1989. Первобытная культура. Москва: Издательство политической литературы.
258. Финк Эйген. 1988. Основные феномены человеческого бытия. *Проблемы человека в западной философии*. Москва: Наука.
259. Элконин Даниил. 1999. Психология игры. Москва: Владос .
260. Юркшас Витаутас. 1962. Своеобразный народный жанр. *Декоративное искусство СССР* 2:32-33.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS (žr. knygoje: N. Pliuraitė Andrejevienė „Lietuvos vaikų žaislai“, Vilnius:Versus Aureus, 2012, p. 307-335)